

Norrbo härad.

Socknar: Skerike, Skultuna, Romfartuna, Haraker och Fläckebo. — Häradet gränsar i S och SV till Tuhundra hd, i V till Snevringe hd, i NV till Vangsbros hd och i NÖ till Övertjurbo hd.

Norrbo är med sina 8 runristningar (Vs 18–25) Västmanlands runstensrikaste härad. Tre av runstenarna från detta område tillhåra landskapets viktigaste, nämligen de båda Berga-stenarna (Vs 18 och 19) och den av Balle ristade Hassmyra-stenen (Vs 24).

18. Berga, Skultuna sn. Nu vid Skultuna bruk.

Pl. 16–17.

Litteratur: L 1002. J. F. Iverus, Brev till brukspatronen C. J. Adlervald den $26/12$ 1818 (Skultuna arkiv), brev till J. G. Liljegren den $28/6$ 1821 (ATA); Euphrosyne (Julia Nyberg), Skattgräfvärn och Brudsmicket (i: *Poetisk Kalender För År 1820*. Utgifven af Atterbom, s. 89 f.; omtryckt i *Dikter*, 1822, s. 184 f. och i *Samlade dikter* 2, 1832, s. 239 f.); N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 1 (1822), s. 139; C. J. Adlervald, Brev till J. G. Liljegren den $31/5$ 1827 (ATA); J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 109; W. Tham, *Beskrifning öfver Sveriges rike* 1: 2 (1849), s. 118; R. Dybeck, *Antiqvarisk berättelse för år 1860, 1862 och 1864* (ATA), Skultuna socken 1864 (ATA), Runa (fol.) 1, 1869, s. 28; O. F. Kugelberg, Några ord till upplysning om bladet »Skultuna» (1862), s. 31; H. Hofberg, *Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken* 2 (1871), s. 103 (handskrift i ATA, tryckt i VFÅ 3, 1884, s. 19); E. Brate, *Anteckningar 1898* (ATA), Svenska runristare (1925), s. 127; K. Hult, Brev till E. Brate den $9/9$ 1901 (ATA); A. Tamm, Brev till E. Brate den $11/10$ 1901 (ATA), Brev till Riksantikvarien den $12/11$ 1901 (ATA); VHAA:s *Månadsblad* 1901–1902, s. 141; S. Erixon, *Skultuna bruks historia* 1 (1921), s. 62; *Västmanland* (Allhem, 1957), s. 10; A. Ruprecht, *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften* (1958), s. 53, 161; S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 75, *Skaldinnan och runstenen* (i: *Fornvännen* 1963), s. 303 f.

Äldre avbildningar: J. F. Iverus, teckning (ATA); Sjöborg, gravyr i a. a. fig. 141 (återgiven i *Västmanland*, Allhem, s. 11), bläckteckning (ATA); Hofberg, teckning i a. a. 1871 (återgiven i VFÅ 3, 1884); Brate, foto 1898 (ATA; återgivet i Erixon a. a., s. 63); S. Erlandsson, foto 1921 (ATA).

Runstenen står rest omkring 150 m V om Svartån, 300 m NV om Skultuna bruks huvudbyggnad, 175 m N om en bro över Svartån, 35 m V om »Skvallerbäcken». Den andra Berga-stenen (Vs 19) står uppställd 4 m SÖ om Vs 18.

Vs 18 »blef påfunnen af dahlkarlar som år 1816 reparerade en källare wid Berga gård, och har denna sten varit nytjad som golf i källaren» (anteckning i Skultuna arkiv).

Den första tryckta uppgiften om Vs 18 lämnas av skaldinnan Euphrosyne. Fyndet av denna runsten gav nämligen henne inspiration till dikten »Skattgräfvärn och Brudsmicket», publicerad första gången i *Poetisk Kalender* för år 1820 (tryckt 1819); se S. B. F. Jansson, »Skaldinnan och runstenen» (i: *Fornvännen* 1963), s. 303 f.

I *Samlingar för Nordens fornälskare* 1 (1822) lämnar N. H. Sjöborg följande upplysningar om runstensfyndet i Berga by: »Stenen låg i källaren med baksidan till golf, så att ena ändan räckte ut genom muren. Den upptogs, flyttades och upprestes på det så kallade Jacobsberg vid Skultuna Mässingsbruk, som äges af Brukspatronen C. J. Adlervald.»

Dybeck meddelar i sin reseberättelse för år 1860 att stenen »begagnas till milstolpe». Den hade, av detta uttalande att döma, då blivit rest vid vägen; det är tydligen samma sten som åsyftas i beskrivningen till Geologiska kartbladet »Skultuna» (1862). Där upptages från Romfartuna socken (felaktigt för Skultuna sn) en »väl bibehållen» runsten »vid vägen norr intill Berga». Platsen är utmärkt på kartbladet.

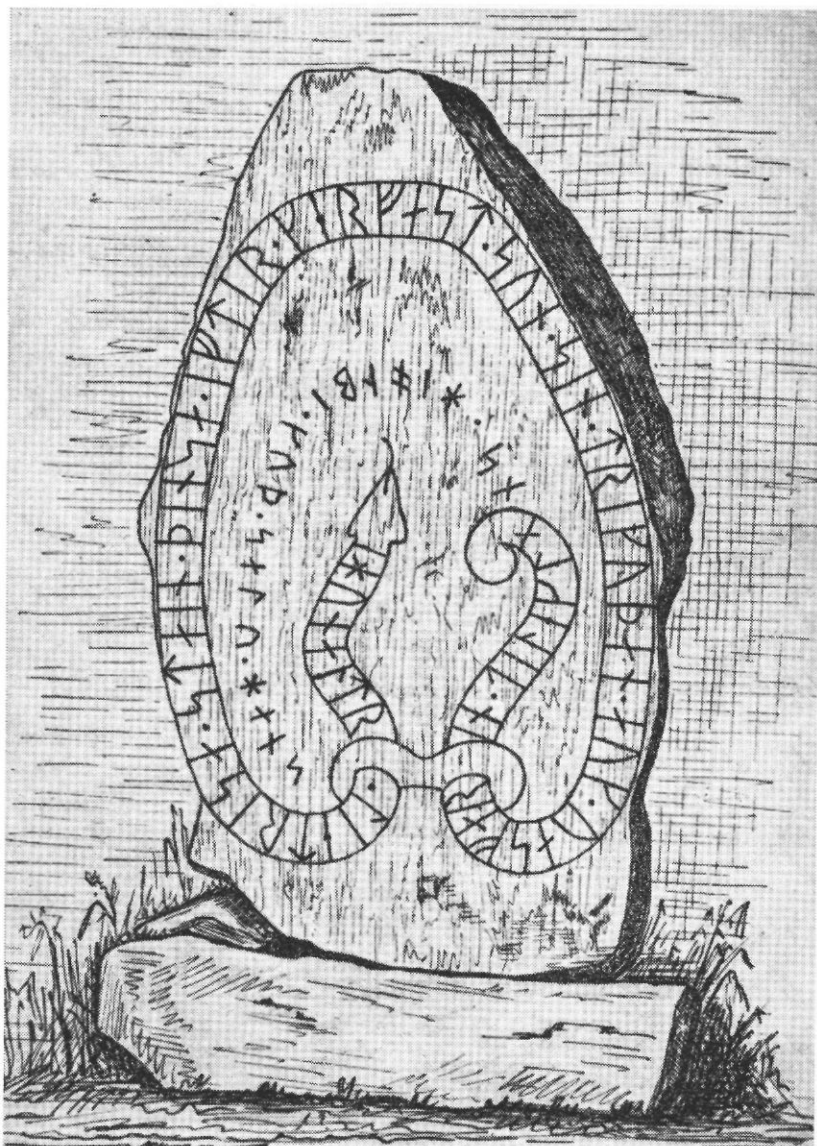

Fig. 31. Vs 18. Berga, Skultuna sn. Efter teckning av H. Hofberg.

I sin reseberättelse för år 1864 antecknar Dybeck, i samband med sin redogörelse för hur den andra Berga-stenen (Vs 19), blev återfunnen: »Den förut kände runstenen i denna socken (efter en Englandsfarare) fanns ligga nedvräkt vid åstranden på en holme, som eljest har betydlig höjd. Han är nu rest midt på denna.» — Hofberg (1871) uppger, att stenen står »på vestra sidan om ån på norra slutningen i den djupa dalgången i parken».

Vid Brates besök på platsen år 1898 hade runstenen fallit omkull. Brate skriver: »Runstenen ligger med baksidan lutad mot gräsvallen bredvid en bäck i en dæld, hörande till brukets gamla park, norr om bruket på västra sidan om ån. Nedanför ligger det gamla fotstycket.» Vitterhetsakademien lämnade år 1901 tillstånd »att i parken vid disponentbostaden uppsätta en i närheten liggande runsten ... Äfven beslöts framhålla önskvärdheten af att äfven en annan i närheten funnen sönderslagen runsten [Vs 19] samtidigt uppsattes i parken.» Först 20 år senare restes Vs 18 på sin nuvarande plats; samtidigt lagades och restes Vs 19.

Grå granit. Synlig höjd 1,50 m, hela höjden 1,63 m, största bredd 1,03 m. Ristningens höjd är 122 cm, bredd 88 cm. Största runan är 10 cm, minsta 5,5 cm. Ristningen är i stort sett tydlig.

Inskrift:

khunaltr · liet resa · sthin · þinsa · iftir · kerfast · sun sen · trekupan · auk · uas farin · til eklans

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60 65 70

· hiolbi · kup · salu · hans

75 80 85

Gunnaldr let ræisa stæin þenna æftir Gæirfast, sun sinn, dræng goðan, ok vas farinn til Ænglands. Hialpi Guð salu hans.

»Gunnald lät resa denna sten efter Gerfast, sin son, en god ung man, och han hade farit till England. Hjälp Gud hans själ.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan sk. (De två punkterna före den första runan utgöra rundjurets ögon.) Av runan l återstår en tydlig huvudstav; till höger om huvudstavens övre del finns en djup urgröpning och i dennas nedre kant kan möjligen ännu en k-bistav svagt skönjas. 2 h står på ett ojämnt ställe; runan är dock fullt säker. 8 r når ej upp till övre ramlinjen. Sk före 9 l är, liksom övriga sk, djupt och tydligt. 10 i är ej stunget. 11 e är stunget med ett kort, något rundat tvärstreck. Samma karakteristiska form ha 14 e, 47 e och 67 e; däremot äro 33 e och 43 e stungna med rundade punkter. Sk saknas efter 12 t. 19 h är tydligt. 20 i är ej stunget. I 23 i finns mitt på staven en obetydlig fördjupning, som säkerligen har uppstått genom flagring. 27 i är ej stunget; strax ovanför huvudstavens mitt finns en grund fördjupning, men den är av annan karaktär än punkterna i de stungna runorna. 41 n står lutande. Sk saknas efter 41 n; de fördjupningar, som där finnas, äro naturliga. I 53 a är bistaven lågt placerad, säkerligen för att bistavens vänstra

del ej skall träffa sk efter 52 **n**. Sk saknas efter 58 **s** och efter 66 **l**. 68 **k** är ej stunget, ej heller 79 **k**. I 81 **p** utgår bistaven från huvudstavens ändpunkter. — Sjöborg: **ihunaltr lint resa stain · þensa · iftir · kerfast · sun sin · trekupan · auk uas farin·til eklans · hiolbi · kup · salu · hans ·**. — Vid Hofbergs undersökning år 1871 voro »ristningarna och mynderna ... uppmålade med hvit oljefärg», vilket säkerligen har försvårat läsningen och försämrat resultatet: **ihunaltr · liet risa · stain · þinsa · iftir · kerfast · sun · sin · trikupan · auk · uas farin · til eklans · hiolbi · kup · salu · hans**. — Brate (1898): »R. 1 synes hafva varit **g**, ehuru kännestreck och prick äro mycket svaga». 14 **e**: »pricken utgöres af tvenne uppåtriktade streck af $\frac{1}{2}$ cm:s längd». Runan 19 **h** är »ett **n**, felhugget för och rättadt till **a**». 27 **e** »har en tydlig prick». 33 **e**: »pricken är sned som kännestreck till **a** men dock intet streck».

Interpunktionen i inskriften har ett visst intresse. Man lägger märke till att skiljetecken saknas i ordgrupperna **liet resa**, **sun sen**, **trekupan(!)**, **uas farin** och **til eklans**.

Runföljden 1–8 **khunaltr** återger utan tvivel det i inskrifterna mycket sällsynta mansnamnet *Gunn(v)aldr*. I svenska runinskrifter är det endast belagt ytterligare en gång, nämligen på den andra Berga-stenen (Vs 19). De båda beläggen åsyfta otvivelaktigt samme man. Namnet förekommer också på Snoldelevstenen (DR 248): **kun · ualts** (gen.) och möjligen på en norsk runsten från 1000-talet (NIyR 211: **kunuat**, ack.). I medeltida isländska källor förekommer namnet endast ett par gånger; däremot har det varit ganska vanligt i Norge. De östnordiska medeltida beläggen äro mycket fåtaliga; endast ett fornsvenskt exempel finns, nämligen *Magnus Gunwaldzson* (Kinda hd, Östergötland, år 1368).

Sonens namn, *Gæirfastr*, är däremot belagt flestades i de svenska runinskrifterna: Sö 45 och 227, U 660, 874 och 1144, Sm 111. Namnet tycks ha varit ett speciellt svenskt namn; det möter ingenstades i danska eller västnordiska källor. Detta gäller de flesta personnamn, som äro sammansatta med *-fastr*; se E. Wessén, *Nordiska namnstudier*, s. 99 f.

Vs 18 är, liksom två andra västmanländska runstenar (Vs 5 och 9), rest till minne av en englandsfarare. Utan tvivel har Gerfast dött i England. Anmärkningsvärt är, att den dödes styvbror, Orm, till vilkens minne den andra Berga-stenen (Vs 19) har rests, har dött österut med Ingvar den vittfarne.

Att de båda Berga-stenarna äro ristade av samme runmästare är höjt över varje tvivel; se vidare Vs 19.

19. Berga, Skultuna sn. Nu vid Skultuna bruk.

Pl. 16–17.

Litteratur: Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 9 och i Ransakningar efter antikviteter bd 1, h. 1, 1960, s. 131); Sockenstämmoprotokoll den $\frac{19}{4}$ 1682 (ULA); J. Peringskiöld, Monumenta 4; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 295 (nytrycken 1904, s. 225 och 166); R. Dybeck, Antiquarisk berättelse för år 1864, år 1866 och år 1868 (ATA), Skultuna socken 1864 (ATA), Runa (fol.) 1, 1869, s. 28; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 102 f. (ATA; tryckt i VFÅ 3, 1884, s. 18 f.), Kort öfversigt af Westmanlands samtliga Fornlemningar och Minnesmärken, 1874 (ATA; tryckt i VHAA:s Månadsblad 1875, s. 110); Prostvisitation 1872 (ULA); E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA), Svenska runristare (1925), s. 127; K. Hult, Brev till E. Brate den $\frac{9}{9}$ 1901 (ATA); A. Tamm, Brev till Riksantikvarien den $\frac{12}{11}$ 1901 (ATA); VHAA:s Månadsblad 1901–1902, s. 141; O. Montelius, Svenska runstenar om färder österut (i: Fornvännen 1914), s. 110 f.; S. T. Kjellberg, Skrivelse till Riksantikvarieämbetet den $\frac{12}{2}$ och $\frac{22}{4}$ 1919 (ATA); S. Erixon, Skultuna bruks historia 1 (1921), s. 62; E. Wessén, Om Ingvar den vittfarne, en sörmländsk vikingahövding (i: Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria 30, 1937), s. 17, nr 22; S. B. F. Jansson, Några okända uppländska runinskrifter (i: Fornvännen 1946), s. 265, Runinskrifter i Sverige (1963), s. 75, Skaldinnan och runstenen (i: Fornvännen 1963, s. 307 f.; A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (1958), s. 56, 162.

Äldre avbildningar: Dybeck, teckning (återgiven i Runa fol., pl. 8, fig. 5); Hofberg, teckning i a. a. 1871 (återgiven i VFÅ 3, 1884); Brate, foto 1898 (ATA; återgivet i Erixon a. a. s. 63 och i Wessén a. a. s. 16); S. Erlandsson, foto 1921 (ATA).

Runstenen står rest i Skultuna bruks park, 4 m SÖ om den andra Bergastenen (Vs 18); om stenens plats se vidare Vs 18.

Det är av allt att döma Vs 19, som åsyftas i *Ransakningarna* 1682: »J bärge byn finnes Een Runsteen,

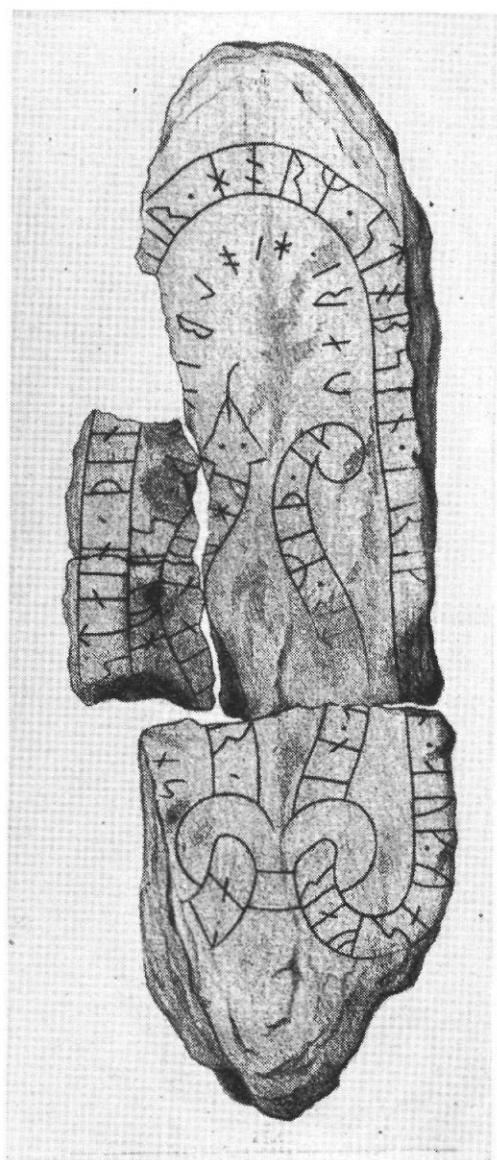

Fig. 32. Vs 19. Berga, Skultuna sn. Efter R. Dybeck, *Runa* (fol.) 1 (1869).

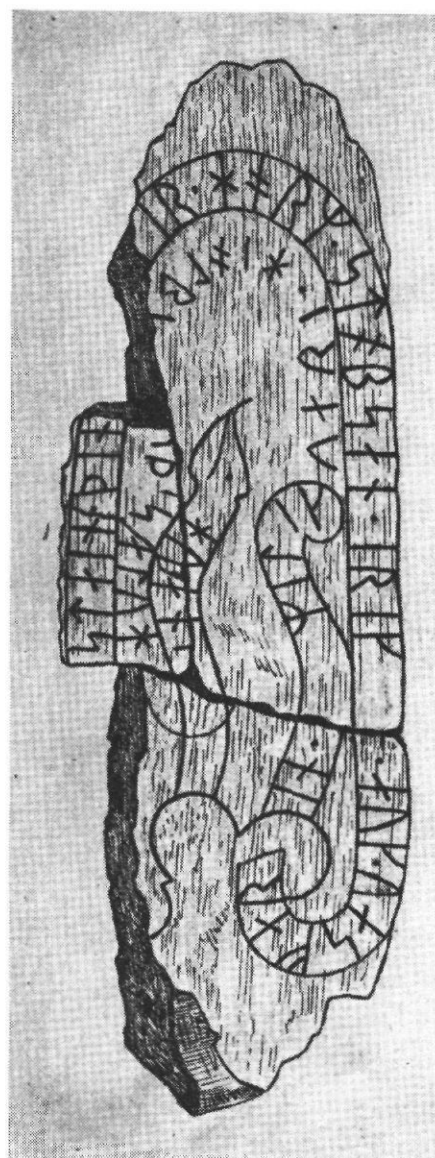

Fig. 33. Vs 19. Berga, Skultuna sn. Efter teckning av H. Hofberg.

men ingen weeth om dens betydelse Något berätta.» I Peringskiölds *Monumenta* 4 upptages i en förteckning över runstenar i Västmanland också en sten vid Berga; uppgiften härrör utan tvivel från *Ransakningarna*. Grau (1754): »Uti Bärga byn är en Runsten.»

Den äldsta utförligare redogörelsen för Vs 19 lämnar Dybeck i sin reseberättelse för år 1864: »Innan jag anlände till Westerås genomforos äfven Harakers och Skultuna socknar. Jag var redan underrättad om att man påträffat några stycken af en runsten i Berga by uti sistnämnda socken och begaf mig nu dit. Der funnos ock på skilda ställen i byn tu stycken af en runsten, och min följeslagare Bokhållaren Ekstam, hittade snart ett par mindre, hvilka lågo i en gödselpöl. Alla fyra sammanlades derefter, och af inskriften fanns att stenen är ristad efter en med namnet *Orm*, som deltagit i Ingvars härtåg. Med den märkliga stenen kunde icke vidare åtgöras, än att de två små styckena inburos i ett magasin, för att der tills vidare förvaras; och tillsades vederbörande att noga akta de å marken qvarliggande delarna af stenen. — Denne runsten är ibland de många märkvärdiga, hvilka icke kunna åter sammansättas så starkt och väl att deras resning under bar himmel blir möjlig eller önskvärd. Hur skola de då förvaras?»

Dybeck återkommer i ett par av sina reseberättelser till Vs 19; år 1868 antecknar han: »De lösa småstyckena, mäst utsatta för förskingring, har jag låtit inbära i en bod, der de åtminstone äro i bättre förvar än ute å marken.»

I *Runa* (fol.) har Dybeck lämnat följande upplysningar om den nyfunna runstenen: »Ifrågavarande fyra stycken af en runsten äro vid Berga, som ligger en fjerdingväg öster ut från Skultuna kyrka och är

bekant för de märkliga fynd af fornsaker från sednare hednatiden, hvilka för många år sedan uppgrofvos ur en der varande ätthög. Man vill påstå att runstenen varit rest ungefär sex famnar vestligt från samme hög ... Det öfre storstycket har sannolikt en lång tid tjent till trappsten. Jag fann och granskade inskriften 1864. Sedan dess är mig tillsänd en afskrift från 1700-talet af henne å samma öfre stycke och de tre sidostyckena samt å ett nu förloradt småstycke.» Denna Dybecks uppgift om en äldre uppteckning av inskriften på Vs 19 är av intresse; »afskriften» har ej kunnat uppsåras, men lyckligtvis återger Dybeck »den okände granskarens» läsning och tolkning. Uppteckningen visar enligt Dybeck, »att stenen redan på afskrifvarens tid varit sönderslagen och till en del förkommen». Denna Dybecks uppfattning är knappast riktig. Det är nämligen att märka, att hela det parti av inskriften, som står på stenens nedre del, saknas i »den olärde granskarens» läsning, och att stenens övre del är mera sliten än den nedre. Det har därför snarast förhållit sig så, att stenen, då den på 1700-talet undersöktes, har legat som tröskelsten i Berga med den nedre delen dold av grunden eller av en vägg. När det förmodade huset revs, har stenen brutits loss, varvid den kan ha brutit i två större och tre(?) smärre stycken.

Vs 19 har tydligen någon gång mellan åren 1868 och 1871 flyttats från Berga by till Skultuna bruk. Vid Hofbergs besök i Skultuna år 1871 låg nämligen runstenen »på backen midt emot Inspektors byggningen». Den var »i fyra delar sönderslagen och delvis defekt». Hofberg anmärker: »Stenens ristningar hafva för tydlighets skull blifvit uppritade med hvit oljefärg, hvilket, då det skett utan tillräcklig sakkännedom, mera förvillar än gagnar.»

På samma plats som vid Hofbergs besök låg stenen tydligen kvar, när Brate undersökte inskriften år 1898: »Runstenen ligger väster om landsvägen midtemot brukets manbyggnad vid foten af en kulle», antecknar Brate. Tyvärr hade då, som man kunde vänta, två av de mindre lösa styckena försvunnit.

År 1901 erhöll disponenten på Skultuna bruk, A. Tamm, Vitterhetsakademiens tillstånd att flytta den andra Berga-stenen (Vs 18) till parken vid den nya disponentbostaden och där resa runstenen. Akademien framhöll i det sammanhanget önskvärdheten av att också den sönderslagna runstenen Vs 19 »samtidigt uppsattes i parken».

Vs 19 blev emellertid vid detta tillfälle icke lagad och rest. Först tjugo år senare hopsattes de två återstående delarna av den märkliga runstenen. Den restes då på sin nuvarande plats. De saknade delarna söktes förgäves vid runinskriftsinventeringen 1947 och senare.

Grå granit. Höjd 1,37 m, största nuvarande bredd 0,50 m; tjocklek 45 cm. Största bevarade runan är 9,5 cm, minsta 5,5 cm.

Inskrift (med det inom [ ] supplerat efter äldre läsningar):

khu[nal-]r · [lit ... stain · þinsa ef]tir · horm · stob sen · treku - ... n · auk · uas · farin · oš - r ·
                   5   10   15   20   25   30   35   40   45   50   55

mip · ikuari · hialbi k[-þ · salu h ... ns ·]
 60   65   70   75   80

Gunnaldr let ræisa stæin þenna æftir Orm, stiup sinn, dræng goðan, ok vas farinn austr með Ingvari. Hialpi Guð salu hans.

»Gunnald lät resa denna sten efter Orm, sin styvson, en god ung man, och han hade farit österut med Ingvar. Hjalpe Gud hans själ.»

Till läsningen: Inskriften börjar utan sk. (De två tydliga punkterna före 1 k utgöra givetvis rundjurets ögon.) I 1 k finns en fördjupning mellan hst och bst, men denna är av allt att döma naturlig. Dylika runda fördjupningar kunna flerstädes iakttagas i ristningsytan, t. ex. omedelbart till vänster om hst i 1 k. 2 h har förlorat sin hst nedanför bistavarnas skärningspunkt, på grund av att stenens vänstra del har slagits bort. Av 3 u återstår endast toppen. Omedelbart efter 3 u är stenen avslagen, varigenom ett 25 cm långt stycke av runbandet har gått förlorat. På det bortslagna stycket har plats funnits för fyra runor. Av 8 r återstår numera endast bistavens övre led. Därefter har ett stort parti av runslingans vänstra del förlorats. 24 t

står upptill till vänster, där slingan börjar svänga in åt höger; vänstra bst och toppen av hst äro bortslagna. Också 25 **i** har förlorat toppen. 27 **h** är tydligt. 28 **o** har, liksom 33 **o** och 71 **o**, dubbelsidiga, snett ned åt höger gående bistavar; samma form har den skadade runan 56 **o** haft. 34 **b** har förlorat ett kort stycke av toppen. Sk saknas efter 34 **b**. 36 **e** är säkert, likaså 40 **e**. Den senare runan har stungits med ett kort tvärstreck. 42 **u** är nött men ännu fullt säkert. Av runan 43 återstår endast ett kort, nött stycke av huvudstavens nedre del. Mellan runan 43 och 44 **n** är ristningsytan mycket nött; här har en runa utplånats. Runföljden 38–44 kan med full säkerhet rekonstrueras: **• trekuþan •**. Av 44 **n** återstår bistaven till höger om huvudstaven; övriga delar av runan ha förlorats i brottet mellan stenens övre och nedre del. 45 **a** har ensidig bst, medan däremot 49 **a** har dubbelsidig bst. Anmärkningsvärt är, att bst i 49 **a** är kort på vänstra sidan om hst. 52 **a** och 55 **n** ha dubbelsidiga bistavar. Av 56 **o** återstå endast spår av den nedre bistavens vänstra del. Av 57 **s** kan nu endast den översta delen skönjas; den framträder som en mycket svag skuggning. Av runan 58 finnas endast svaga spår av en huvudstavs nedre hälft. 59 **r** skymtar mycket svagt. Sk efter 59 **r** är däremot djupt och tydligt. 61 **i** är ej stunget, ej heller 64 **k**. Runföljden 65–84 har fått sin plats utanför slingan, vilket förklarar, att några av runorna ha oregelbundna former. Av 75 **k** återstå endast de övre delarna av hst och bst. Därefter är inskriften nu bortslagen.

Dybeck meddelar i *Runa* (fol.), att han hade fått sig tillsänd »en afskrift från 1700-talet» av inskriften. Varifrån han har fått avskriften, meddelar han ej, men han återger läsningen, som alltså utgör resultatet av den första kända granskningen av Vs 19. Den »okände granskarens» läsning lyder: **khunal . . . stain dinsa eftir horm storsen irek . . . vari hiolbik usaiva kir**. Uppteckningen visar, som Dybeck framhåller, att å ett »af de nu bortavarande småstyckena funnits **sa • eft**, hvarigenom tu ord fullständigas». Dybeck tillfogar: »Det sista: **kir**, osynligt på stenen, är ock, så vidt jag förstår, otolkadt.» Vid den okände 1700-talsgranskarens undersökning var av allt att döma runstenens nedre del dold och oåtkomlig (se ovan). — Dybeck: **khuna - - r . . . at . . . stain • þin . . . - ir • horm • stob sen • trek . . . n • auk • uas farin • a . . . tr • miþ • ikuari • hiolbi k - þ • sa - u h . . . ns •**. — Hofberg (1871): **huan - . . . stain • þin . . . - ir • horm • stob san • irik . . . • auk • uas farin • mil ikuari • hiolbi . . . - þ - salu h . . .** — Brate (1898): **: ghu . . . r • - - t . . . tir • horm • stob sen • trek . . . n • auk • uas • farin • o . . . • miþ • ikuari • hiolbi k . . .** Han kommenterar sin läsning på följande sätt: Runan 1 är **g** »liksom på den andra Berga-stenen [Vs 18] men något tydligare på denna. Af 3 **u** finnes blott toppen kvar. Hofbergs **stain • þin** i stenens vänstra slinga äro nu förlorade . . . Mellan **farin** och **miþ** finnes ett stor mellanrum, hos Hofberg alldeles saknande ristning. Man kan förmoda, att detta varit fylldt af ordet 'öster'. I kanten på det mindre stycket finnas två streck, som kunna vara och sannolikt äro kännestreck till» 56 **o**, »af **s** synes intet spår, af **t** och **r** tyckas spår kunna skönjas».

Den tidigaste tolkningen av Vs 19 lämnade den ovan nämnde »okände granskaren». Hans översättning visar, som Dybeck framhåller, att han »icke varit af det rådlösa slaget». Tolkningen lyder: »Ghunal lät resa sten denna efter Orm Storson. Eric Sunason var behjelpig.»

Vs 19 är en Ingvar-sten och är därför av stort intresse. Den är Västmanlands enda säkra representant för denna viktiga runstensgrupp och utgör Ingvar-stenarnas yttersta utpost åt nordväst. Den man, *Gunnaldr*, som har låtit resa stenen, är identisk med den man, som lät resa den andra Bergastenen (Vs 18) till minnet av sin i England döde son. Vs 19 är däremot rest efter hans styvson, som hade seglat österut med Ingvar den vittfarne på det vikingatåg, som i Särkland fick sitt olyckliga slut.

Styvsonens namn är *OrmR*, ett i de svenska runinskrifterna sparsamt belagt mansnamn. Det förekommer eljest endast på en uppländsk runsten (U 345: **urm**, ack.) och på Ramsundsristningen (Sö 101: **urms**, gen.); på runbrynet från Timans, Gotland, är ett mansnamn **ormiga** belagt. Under medeltiden var Orm ett ganska vanligt namn i Sverige, och det är då väl känt i Danmark. I Norge och på Island förekommer det ofta, bl. a. bäres det av flera landnamsmän. Formen **horm** (ack.) på Vs 19 ger ett exempel på tillägg av initialt **h** framför vokal; jfr t. ex. **hulfr**, *UlfR* (U 252) och **hut**, 'ut' (U 104). (Det från uppsvenskt område välkända bortfallet av **h** framför vokal i början av ord finns flera gånger på Sala-stenen, Vs 29: **alfton**, Halvdan, **akua**, *haggva*, **ulmo**, *Holma* (ack.), **ulfast**, *Holmfast* (ack.). — Om det sällsynta mansnamnet *Gunnaldr* se Vs 18.

Runföljden 31–37 **stob sen** skall utan tvivel uppfattas som *stiup sinn*. Ordet *stiupR*, m. 'styvson' är i svenskt språk belagt endast på denna västmanländska runsten, på ett öländskt fragment (Öl 11: **stiub** ack.), på Bornö-stenen, Södermanland: **at: stiub sin** (se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1948, s. 302 f.) samt troligen på en runsten vid Stora Mellösa kyrka (Närke): **:s[t]ukn** (ack.) och på en år 1946 upptäckt, svårt vittrad uppländsk runhäll (Roslags-Näsby, Täby sn: **stiu[b]a**, ack. pl.). Den feminina motsvarigheten, **stiuba**, 'styvdotter', är känd från två uppländska runstenar (U 312 och 313); ordet åsyftar där samma kvinna. I en småländsk inskrift finns sammansättningen *stiupsunR* (Sm 113: **stiubsun**, ack.). Endast denna sammansättning, *stiupson*, finns i litterär fornsvenska, icke det enkla ordet. Detta förekommer däremot i isländskan, vid sidan av det vanligare *stjúpsonr*. På DR 212 finns ordet **stiubmopur** (ack.), 'styvmor'.

Ristningen visar med avseende på huggningsteknik, ortografi och runformer slående likheter med den andra Berga-stenen (Vs 18). Därtill kommer, att samma ganska originella formulering återfinns på bägge stenarna; uttryckssättet ... *dræng goðan ok vas farinn austr með Ingvari* ... motsvaras på Vs 18 av ... *dræng goðan ok vas farinn til Ænglands* ... Ingen tvekan kan alltså råda om, att *Gunnaldr* har anlitat samme ristare till de båda minnesmärkena efter sin son och efter sin styvson. Det förefaller sannolikt, att runmästaren har fått beställning på ristning av de två stenarna på en gång. Det är tyvärr icke möjligt att attribuera Berga-stenarna till någon känd runmästare.

Av stort intresse är, att Vs 18 och 19 sammanbinder en Ingvar-sten och en England-sten. Ingvar-stenarna utgöra en sluten grupp av ristningar, med en i stort sett likartad ornamental utsmyckning. Den för denna stora grupp utmärkande, ganska primitiva och ålderdomliga ornamentiken möter oss på bägge Berga-stenarna. Mycket karakteristiskt är t. ex. det uppifrån sedda drakhuvudet. Vs 18 erbjuder det enda exemplet på en England-sten, helt ristad i Ingvar-stenarnas stil och bevisligen samtidig med dem.

Om man fasthåller vid de isländska tidsuppgifterna för Ingvar den vittfarnes död (år 1041), böra båda ristningarna ha tillkommit på 1040-talet. I så fall måste Vs 18 avse tiden efter Knut den stores död (år 1035), och Gerfast har då snarast rest ut för att taga värvning i det berömda tingmannalidet; han skulle då ha varit *þingamaðr*. Om man däremot av stilhistoriska skäl anser, att Ingvars-ristningarna och därmed Ingvarståget måste skjutas tillbaka i tiden till omkring år 1020, kan man förmoda, att Gerfast har deltagit i Knutståget år 1016. Eftersom nu emellertid varken »danagæld» eller Knut den stores namn nämns i Vs 18, och eftersom inga starka historiska skäl ha kunnat anföras för att den isländska dateringen av Ingvarståget till »elva år efter slaget vid Stiklastad» är oriktig, torde det vara försiktigast att räkna med 1040-talet som båda inskrifternas tillkomsttid. — Om de stilhistoriska och runologiska problemen rörande England-stenarna och Ingvar-stenarna se E. Wessén, *Historiska runinskrifter* (1960).

Bovallen, Skultuna sn.

En runinskrift har ristats i stenstödet under den sydvästligaste stolpen i gamla landsvägsbron vid Bovallen. Bron byggdes över den bäck, som korsar stora vägen Stolpstugan–Ramnäs. I samband med att en ny bro byggdes på denna plats år 1963, blev den runristade stenen flyttad från sin ursprungliga plats och insattes under den sydvästligaste brostolpen i den nya bron. Inskriften åsyftar sålunda icke det moderna brobyggnadsföretaget utan den vackra bro, som byggdes år 1817. Se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1963, s. 309 f.

Inskriften är ristad på fyra rader inom en fyrkantig ram, som mäter 54 × 43 cm; runornas storlek är 10 cm. Inskriften lyder: **k • e • aþlrrualþ let • krra • buru ar • 1817**. Med bokstäver på den fjärde raden: **P • N**.

Inskriften meddelar sålunda, att bron har byggts av brukspatron C. J. Adlervald på Skultuna bruk. Anledningen till att han lät rista runor på den år 1817 byggda bron torde vara, att man året förut hade upptäckt Vs 18, ett runstensfynd, som hade tilldragit sig brukspatronens stora intresse. — Det kan förtjäna att påpekas, att formen **buru** 'bro', alltså med inskottsvokal mellan *b* och *r*, återfinns på runstenen vid Saltängsbron (Vs 9). Det är ej uteslutet, att det är denna form, som har föresvävat den senfödde ristaren av inskriften på bron vid Bovallen.

20. Prästgården, Romfartuna sn. Nu i kyrkan.

Pl. 18.

Litteratur: L 1003. O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 416, Acta Literaria Sveciæ 1727, s. 323; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 287 f. (nytrycken 1904, s. 220 och s. 159 f.); E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige, 8. uppl. (1828), s. 177; Kyrkoinventarium 1830 (ATA); Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo Häradet inom Westerås Län, 1850, s. 45 (ATA); R. Dybeck, Antiquarisk berättelse för år 1859, s. 13 (ATA); L. Ersson, Fornminnen inom Wästmanland (ATA); H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 118 (ATA; tryckt i VFÅ 3, 1884, s. 38 f.); Vestmanlands läns kalender 1881, s. 379; E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA), Svenska runristare (1925), s. 126; E. Ihrfors, Westmannia sacra, s. 390 (ATA); S. B. F. Jansson, Järvsöstenen (i: Fornvännen 1952), s. 105; T. Norman, Olof Grau och hans västmanlandsbeskrifning (i: VFÅ 40, 1957), s. 13.

Äldre avbildningar: Celsius, teckning (i F m 60: 2); Grau, träsnitt i a. a. s. 288 (återgivet i nytrycken 1904); Hofberg, teckning (återgiven i VFÅ 3, 1884, s. 39); Brate, foto 1898 (ATA); Ihrfors, tuschlavering i a. a.

Runstenen står sedan år 1959 uppställd i nischen i vapenhusets östra vägg.

Den första kända uppgiften om Vs 20 lämnar O. Celsius, som undersökte stenen den 25 juli 1727. I *Svenska runstenar* antecknar han: »Romfartuna Prästgård i Wässmanland — ligger utan för förstuguqwisten.» Han tillägger om stenens tillstånd, att »litet [är] afstött i en Kant». Celsius, som tydligen fann stenens placering olämplig, meddelar: »lofwades at tas dädan och bäras i kyrkan till bettere Conservation». Löftet infriades ej. *Acta Literaria Sveciæ* 1727: »In Paroecia Romfertuna, & villa Pastoris.» — Grau: »Uti Präste-gården finnes en Runesten, omkulliggandes och til skriften något afslagen.» Någon gång efter Graus besök på platsen har runstenen flyttats till kyrkan. Detta framgår av uppgiften i *Kyrkoinventarium* 1830: Runstenen »skall fordom stått på Prestgårds egorna, har sedan legat i Kyrkan, men är nu utställd vid lilla Kyrkodörren och Sparfven-

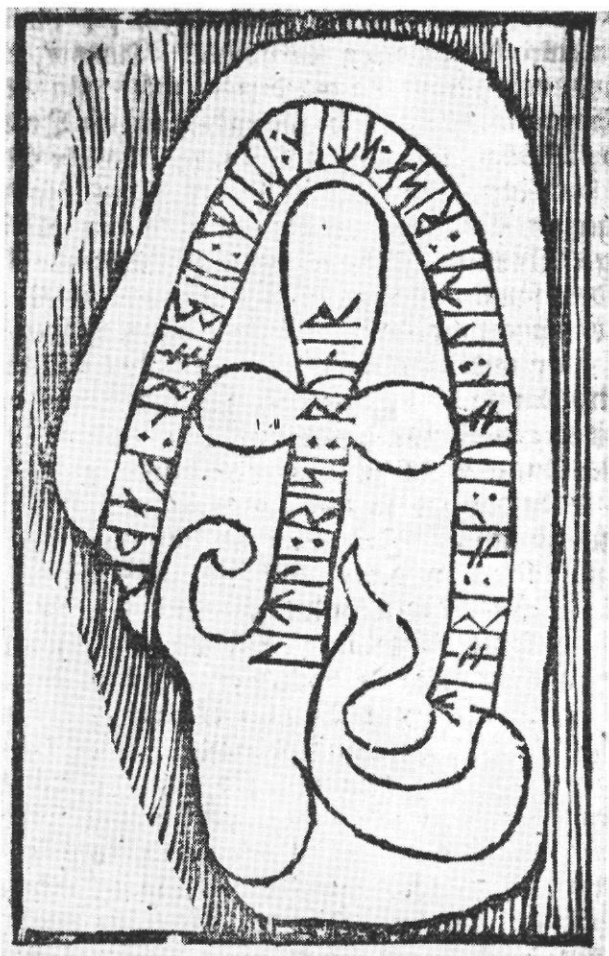

Fig. 34. Vs 20. Prästgården, Romfartuna sn. Efter O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754).

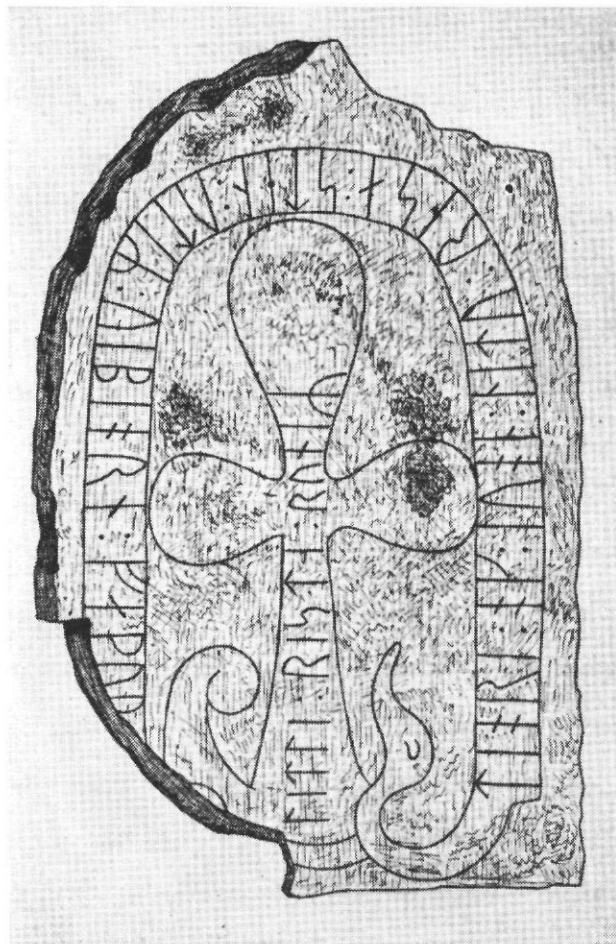

Fig. 35. Vs 20. Prästgården, Romfartuna sn. Efter teckning av H. Hofberg.

feldtska grafven». Hofberg (1871): »På Kyrkogården står upprest mot muren på vestra sidan om södra kyrkogårdsporten en Runsten . . ., som förut stått nere vid prestgården.» På samma plats fann Brate stenen år 1898.

Grå granit med mörka och grönaktiga inslag. Höjd 1,28 m, bredd 0,70 m. Stenen är nedtill avslagen, varigenom en del av ristningens nedre vänstra parti har gått förlorat. Huggningslinjerna äro djupa och tydliga.

Inskrift:

tiori : ok : iuon : litu : resa : sten : ytir : uibiorn : fapur . . . litli : risti · runir

5   10   15   20   25   30   35   40   45   50

Diuri ok Ioan letu ræisa stæin æftir Vibiorrn, faður [sinn]. Litli risti runir.

»Djure och Johan läto resa stenen efter Vibjörn, sin fader. Litle ristade runorna.»

Till läsningen: Inskriften börjar nedtill till höger utan sk. **2 i** är ej stunget. **3 o** har, i likhet med inskriftens övriga **o**-runor, dubbelsidiga, snett ned åt höger riktade bistavar. I **4 r** har bistaven ej huggits ned till nedre ramlinjen. **5 i** är ej stunget, ej heller **7 k**. I **11 n** har, i likhet med **23 n** och **34 n**, ensidig bistav; däremot har **52 n** dubbelsidig bistav, som emellertid är mycket kort på huvudstavens vänstra sida. I **12 l** är bistaven påfallande lågt ansatt. **13 i** är ej stunget. I **14 t** gå de lågt placerade bistavarna nästan vinkelrätt mot huvudstaven. **17 e** är tydligt stunget; detsamma gäller **22 e**. I **19 a** är bistaven kort på huvudstavens högra sida. I **24 y** är punkten liten och jämförelsevis grund, men den är dock fullt säker. **26 i** är ej stunget, ej heller **28 u** och **29 i**. I **36 a** är bistaven kort på huvudstavens högra sida. I **37 p** utgår bistaven från övre ramlinjen och slutar något nedanför huvudstavens mitt. **38 u** och **39 r** ha förlorat nedre delarna genom en kantskada, som har uppstått i samband med att stenens nedre vänstra hörn slogs bort. Därefter är stenen avslagen. På det avslagna stycket torde endast tre runor — **sin** — ha stått. Av allt att döma har nämligen ristningen varit symmetrisk; ristaren har velat avsluta inskriften i stenens vänstra kant i höjd med inskriftens början till höger på stenen. Inskriftens fortsättning och avslutning, runföljden 40–54, har sin plats på korset. Före **40 l** finns ej sk. **41 i** är ej stunget. I **42 t** stå bistavarna nära nog vinkelrätt mot huvudstaven; jfr **14 t**. **44 i** når både upptill och nedtill korsets konturlinjer; runan är betydligt större än de omgivande runorna. **53 i** är säkert. **54 r** är betydligt större än de föregående runorna. Den avslutas upptill innan den träffar korsarmens konturlinje. Inskriften slutar utan sk. — Celsius läser inskriften på samma sätt. — Grau: **17 i**; **22 i**; **24 u** (på träsnittet, **y** i translittereringen). **45–49 risi** (på träsnittet, **risti** i translittereringen). Sk efter **49 i** två punkter (:). — Hofberg: **24 u**; sk efter **49 i** två punkter (:). — Brates läsning år 1898 överensstämmer helt med min.

Mansnamnet *Diuri* är sparsamt belagt. I inskriftsmaterialet förekommer det eljest endast tre gånger, nämligen på U 1139 (**tiuri**, nom., **tiura**, gen.), på Ög 187 (**tiura**, ack.) samt på Järvsö-stenen, Hälsingland (**tiuro**, ack.); se U 1139 och där cit. litt.

I motsats till *Diuri* är *Io(h)an*, *Ion*, ett ganska vanligt namn i runinskrifter. Det är det tidigast inlånade kristna mansnamnet, belagt i följande svenska inskrifter: U 50, 179, 216, 279, 337, 547, 565, 572, 799, 993, 1031(?), 1052; Ög 164, 231; Öl 43; Sm 120; i gotländska runinskrifter är namnet hittills (1963) belagt tretton gånger.

Också faderns namn, *Vibiorn*, är vanligt i de svenska runinskrifterna. — Ristarens namn, *Litli*, har däremot tydligen varit ett sällsynt namn. Utom på Vs 20 och på Vs 27, vilka stenar båda äro signerade av *Litli*, förekommer det endast på en runsten vid Hässelby i Harbo sn (U 1177). Runstensbeläggen på namnet förekomma sålunda påfallande nära varandra. *Litli* är ursprungligen ett binamn, formellt sett en form av adj. *litill*. Det är alltså av samma typ som t. ex. *Stori*, *Gamli* m. fl.

Utom de två signerade stenarna Vs 20 och 27 har *Litli* uppenbarligen ristat Vs 22. Av allt att döma äro också Vs 17, 28, 32 och 33 hans verk.

21. Äs, Romfartuna sn. Nu i Läns museet, Västerås.

Pl. 2.

Litteratur: S. Kjersén, Skrivelser till Vitterhetsakademien den 21/8, 24/8, 19/10, 16/11, 31/12 1917 och 18/5 1918 jämte svar den 23/8 och 25/8 (ATA); Westmanlands Läns Tidning den 30/8 och 8/10 1917; S. T. Kjellberg, Skrivelse till Riksantikvarien den 1/11 1921 (ATA), Vallby (VFÅ 16, 1926), s. 49; VHAA:s förvaltningsutskotts protokoll 1921, § 112.

Äldre utbildningar: Kjersén, foto och teckningar 1917 (ATA).

På Läns museet i Västerås förvaras fyra fragment av en runsten från Äs i Romfartuna sn (inv. nr 2527).

De första uppgifterna om Vs 21 lämnades av rektor S. Kjersén år 1917. I en skrivelse den 21/8 1917 till Vitterhetsakademien meddelar han: »För någon tid sedan underrättades jag av folkskolläraren Forsberg i Romfartuna ..., att några stenar med runinskrift för 4 år sedan anträffats i en numera utrymd och delvis raserad källarbyggnad i Äs by i nämnda socken. Den 12 ds. besökte jag platsen, och efter en stunds arbete med undanröjandet av den massa ris, löv och annan bråte som under årens lopp vältats i gropen, anträffade jag även ett runstensfragment ..., samt vid förnyad undersökning två dagar senare ytterligare ett ..., ävenledes insatt i källarmuren. Bägge stenarna anträffades i västra gaveländan vid pass 1 meter under jordytan. Den större stenen mäter i bredd 45 cm och i höjd 30.»

Riksantikvarieämbetet gav i augusti 1917 Kjersén i uppdrag att undersöka källaren i Äs. I en rapport (16/11 1917) meddelade han bl. a.: »Undersökningen har tyvärr lämnat föga resultat, enär utom de i föregående rapport omnämnda två större stenarna endast tvänne med spår av inristning försedda mindre stenar kunnat anträffas. (Samtliga fyra fragment påträffades i källarens västra del.) ... Slutligen bör meddelas, att vid undersökningen ett flertal klivna block och skärvor av helt samma kornighet och färg som runstensfragmenten anträffades, vilka tydligen ursprungligen tillhört en och samma sten. Det förefaller därför, som om denna sten ... varit av betydande storlek ... Samtliga fyra anträffade fragment ha tillvaratagits av platsens ägare, lantbrukaren Victor Elander i Äs.»

I maj 1918 avslutades undersökningen av gårdskällaren vid Äs. Kjersén meddelar, att, »trots en fullständig undersökning av nämnda källare med dess sidomurar, golv och trappanläggning, ej vidare fragment av runstenen kunnat anträffas». Han anser, att han »tillfullo konstaterat, att vidare fynd av berörda slag ej äro att förvänta å platsen».

Runstensfragmenten förvarades några år i ett vagnslider på Äs, men flyttades sedan med Vitterhetsakademiens tillstånd till Läns museet i Västerås.

Grå granit. Av de fyra delarna ha tre direkt passning. Dessa tre sammanhängande stycken av runstenen mäta tillsammans 70 × 30 cm; stycket utan passning med de övriga delarna mäter 33 × 25 cm. De bevarade delarna av ristningen äro tydligt och vackert huggna. Utan tvivel har ristaren varit en framstående runmästare.

Inskrift:

... **n** × **pina** × **at** × **stæin** **biu** - **n** × ... **nrfa** × **kahsn** ... **ris** ...

... *stæin þenna at Stæinbiorn* ...

»... denna sten efter Stenbjörn ...»

Till läsningen: Av 1 **n** återstår endast högra bistaven; denna har sin plats alldeles i fragmentets kant. Sk efter 1 **n** är tydligt; det har, i likhet med samtliga bevarade sk, formen av ett litet kryss. 3 **i** är ej stunget. 4 **n** och 5 **a** ha dubbelsidiga bistavar. Även inskriftens övriga **a**- och **n**-runor ha denna form. 10 **a** har förlorat huvudstavens övre del. Av runan 11 återstår endast ett stycke av staven vid nedre ramlinjen; det korta avståndet till föregående och efterföljande runa ger vid handen, att runan har varit **i**. 12 **n** har förlorat huvudstaven och bistaven till vänster om huvudstaven i det stora brottet mellan fragmenten. Av runan 16 återstår

endast nedre delen av huvudstaven. Avståndet till följande runa visar, att r. 16 har haft bistavar till höger om huvudstaven. 17 n har förlorat nedre delen av huvudstaven och en stor del av bistaven till höger om huvudstaven. Före 18 n finnas i fragmentets kant inga spår av någon runa eller något sk. Runföljden 18–21 **nrfa** är fullt tydlig; runorna ha endast förlorat korta stycken av huvudstavarnas nedersta delar. 22 **k** är ej stunget. 26 **n** har förlorat nedre delen av huvudstaven. Runföljden 27–29 **ris** står på det fragment, som saknar passning med de övriga. Det förefaller mindre rimligt att läsa runföljden i omvänd ordning (**sri**). 27 **r** har förlorat toppen. 28 **i** är ej stunget. Sk finns ej efter 29 **s**.

Runstenen från Äs har rests till minne av en man med namnet *Stæinbiorn*. Detta namn har hittills påträffats på tre uppländska runstenar, nämligen U 646 (**stainbiurn**), 780 (**stenbyrn**), 917 (**stinbiarn**); dessutom torde den skadade runföljden ...**inbiorn** på U 632 åsyfta detta namn. I sörländska runinskrifter från 1000-talet är det belagt två gånger: Sö 218 (**stainbiar[n]**), 236 (**stenbiarna**); slutligen förekommer namnet på en västgötsk runsten: Vg 105 (**stinbiurn**).¹ Under medeltiden är namnet vanligt i Sverige och Norge men har på Island »tidigt gått ur bruk» (Lind, *Norsk-isländska dopnamn*).

På grund av stenens fragmentariska tillstånd kan inskriftens senare del, runföljderna 18–29, ej tolkas. Tänkbart är, att **nrfa** återger ordet *arfi* (m. ack. *arfa*) 'arvinge' och att **ris** utgör början av verbet *rista*. Vs 21 skulle i så fall ha varit signerad, vilket med hänsyn till att ristningen har utförts av en framstående runmästare förefaller sannolikt. **ris** kan naturligtvis också vara slutet av ett namn, t. ex. *Poris* (gen.).

22. Ulvsta, Haraker sn. Nu vid Svanå bruk.

Pl. 21.

Litteratur: L 1004. Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 9 och i Ransakningar efter antikviteter bd 1, h. 1, 1960, s. 131); O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 29; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 308 (nytrycken 1904, s. 235 och s. 175); E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige, 8. uppl. (1828), s. 185; J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 110; C. M. Södergrén, De paroecia Haraker (diss. 1833), s. 3 f.; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 2 (1849), s. 120; Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo Härader, s. 48 (ATA); R. Dybeck, Antiquarisk berättelse för år 1859 (ATA), s. 13; O. F. Kugelberg, Några ord till upplysning om bladet »Skultuna» (1862), s. 31; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 108 (ATA; tryckt i VFÅ 3, 1884, s. 25); L. Ersson, Fornminnen inom Wästmanland (ATA); Vestmanlands läns kalender 1881, s. 262; E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA), Svenska runristare (1925), s. 127; E. Berg, Skrivelse till Riksantikvarien den 21/5 1922 (ATA); VHAA:s förvaltningsutskotts protokoll den 12/6 1922, § 73 (ATA); A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (1958), s. 53, 161 f.

Äldre avbildningar: Hofberg, teckning i a. a.; Brate, foto 1898.

Runstenen står på en gräsplan 20 m NV om Svanå norra flygelbyggnad, 2 m Ö om landsvägen Svanå-Fläckebo.

Den äldsta kända uppgiften om Vs 22 finns i *Ransakningarna*, där Hans Spaak (den 11 maj 1682) under Harakers socken lämnar följande uppgift: »wedh Vlfsta ängegrinden, står 1 lijten Runesteen». — Celsius (16 juni 1726): »Ålfstad i Haraker sn» (L 1004: »Ulstad»). — Grau (1754): »Wid Ulfwesta här i socknen är en Runsten.»

Senare flyttades stenen från Ulvsta till Svanå och restes i en skogsbacke N om herrgården. I Tunelds *Geografi* (1828) läses: »Vid Svanå finnes en Runsten, som för flera år sedan blifvit hitflyttad från Ulfstadsby i samma S.» (Det är denna plats, som är utmärkt på Geologiska kartbladet »Skultuna».)

På grund av att Vs 22 hade flyttats från sin ursprungliga plats vid Ulvsta, kunde Dybeck ej finna stenen vid sin antikvariska forskningsresa år 1859. Dybeck antecknade, att »stenen vid Ulstad i Haraker (L. 1004

¹ De uppgifter om namnets förekomst, som lämnas i *Södermanlands runinskrifter* (t. ex. Sö 218) och i *Upplands runinskrifter* äro sålunda nu föråldrade.

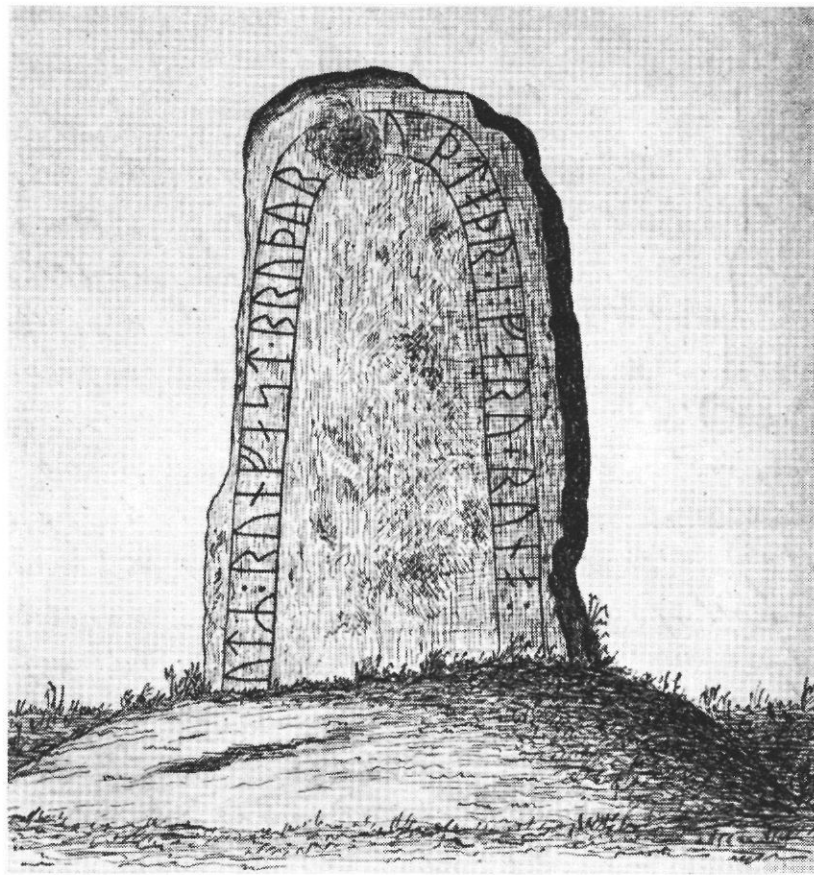

Fig. 36. Vs 22. Ulvsta, Harakers sn. Efter teckning av H. Hofberg.

saknas.» — I beskrivningen till Geologiska kartbladet »Skultuna» (1862) uppges, att »en ganska stor» runsten, står »norr intill Svanå»; stenen skall vara »ditflyttad från Hagby i samma socken». (Hagby ligger 2 km NV om Ulvsta.)

Hofberg lämnar i *Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken* 1871 följande uppgift om Vs 22: »Vid Svanå bruk, omkring tre hundra famnar från herrgårdsbyggningen och ungefär tjugu famnar öster om vägen, står på en liten af jord och sten formad kulle en runsten ... hitförd från Ulfvesta i denna socken.»

År 1922 dryftades på orten i samråd med Vitterhetsakademien möjligheten att flytta Vs 22 tillbaka till lämplig plats vid Ulvsta. Någon flyttning blev emellertid ej av. Vid runinskriftsinventeringen 1947 stod stenen fortfarande 250 m NV om Svanå herrgård, 25 m VSV om landsvägen Svanå–Fläckebo k:a. År 1959 flyttades stenen närmare herrgården och restes på sin nuvarande plats.

Grå granit. Höjd 1 m, bredd (nedtill) 0,65 m. Stenens nedre del saknas; ursprungligen har stenen varit avsevärt högre. Ristningen är djup och tydlig. Linjerna äro jämnt och vackert ristade, mjukt rundade.

Inskrift:

... + **ytr** : **runfast** · **brupur** + **sin** : **hn** : **toþr** : **i** : **faru** + **runo** : ... **þrka**
                   5   10   15   20   25   30   35

... æftiR Runfast, broður sinn. Hann (varð) dauðr i faru ... drængia.

»... efter Runfast, sin broder. Han blev död på utfärd ... (den bäste av) unga män(?)»

Till läsningen: Sk före 1 **y** står alldeles i stenens nuvarande nedre vänstra kant. Detta sk har, i likhet med sk efter 16 **r** och 29 **u**, formen av ett litet kors. 1 **y** är tydligt stunget. Sk efter 3 **r** består av två punkter. Samma utseende ha sk efter 18 **n**, 20 **n**, 24 **r**, 25 **i** och 33 **o**. 5 **u** är ej stunget. 6 **n** står i kanten av en djup flagring; runan är tydlig. 9 **s** är mindre än inskriftens övriga runor; den når ingen av ramlinjerna. Sk efter 10 **t** består av endast en punkt. Före 17 **si** finns i slingans nedre del två linjer, huggna i vinkel mot varandra. Dessa linjer bero på felristning (jfr Vs 27, s. 82): ristaren har misslyckats med en **s**-runa och därför avbrutit

huggningen. Han rättar sig på så sätt, att han hugger en ny **s**-runa omedelbart efter den misslyckade och sammanbinder den nya **s**-runan med den följande **i**-runan till en binderuna **si**. Detta torde visa, att ristaren på förhand har skisserat sin inskrift så noggrant, att han efter sin felhuggning måste inspara det förlorade utrymmet genom att rista följande runa som binderuna. 19 **h** och 20 **n** äro säkra. 22 **o** har dubbelsidiga, snett upp åt höger riktade bistavar. Samma form har inskriftens andra bevarade **o**-runa (33 **o**). 25 **i** är ej stunget, ej heller 31 **u**. Omedelbart efter sk efter 33 **o** är stenen avslagen, men båda punkterna äro ännu tydliga. Runföljden 34–37 står inne på stenen, på rundjurets bog. Av runan 34 återstå övre delen av huvudstaven och högra bistaven. Efter 37 **a** har ristningsytan flagrat; där finns intet spår av sk.

Celsius (1726): ... + **ytr** : **runfast·brupur** × **sin** : **hn** : **toþr** : **i** : **faru** + **runo** : ... — Hofberg: ... **utr** : **runfast · brupur ... up · toþr** : **i** : **faru** + **runo** : — Brates läsning överensstämmer med min.

Vs 22 är alltså rest efter Runfast av hans broder. *Runfastr* har tydligen varit ett sällsynt namn. Det förekommer i våra runinskrifter ytterligare endast två gånger, nämligen på U 1041 och 1135. I medeltida källor finnas några enstaka belägg på namnet.

Inskriftens början och stora delar av dess slut ha gått förlorade. Någon rekonstruktion av inskriften i dess helhet är, på grund av det förlorade partiets omfattning, tyvärr ej möjlig.

Brate föreslår (i *Svenska runristare*) följande tolkning av inskriftens slut: »Han (blev) död på färd (på) Runö — (den bästa av?) kämpar.» Om Brates uppfattning, att runföljden **runo** skulle »beteckna Runö i Rigaviken», skriver Ruprecht (a. a. s. 161): »Die Inschrift wäre ein hochinteressantes Zeugnis über die Fahrten nach Baltikum, wenn sich diese Lesung ... als richtig erweisen sollte.»

Det är emellertid knappast troligt, att **hn** : **toþr** : **i** : **faru** + **runo** : skall tolkas så som Brate föreslår. Vad ristaren kan ha åsyftat med runföljden **runo** är, på grund av att inskriften är defekt, ej möjligt att avgöra. Det bör anmärkas, att **runo** icke kan tolkas som 'runor'; *Litli*, som utan tvivel har ristat Vs 22, har nämligen i sina signerade inskrifter formen **runia**. Möjligt är, att runföljden åsyftar kvinnonamnet *Runa*.

Det originella uttrycket **hn** : **toþr** : **i** : **faru** + återfinns ordagrant på den av *Litli* signerade Vs 27; se nedan s. 83. — Om *Litli* se Vs 20. — Runföljden 34–37 **trka** återger möjligen, som redan Brate har föreslagit, *drængia* (pl. gen. av *drængr* m.). Ordet förekommer också på Vs 3 (**tereka**, *drængia*, pl. ack.).

23. Gussjö, Fläckebo sn.

Pl. 20–21.

Litteratur: L 1007. Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 9, 22 och i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 120, 131); O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 651, 2, s. 21; O. Grau, Beskrifning Öfver Westmanland (1754), s. 310 (nytrycken 1904, s. 237, s. 178); E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige, 8. uppl. (1828), s. 181; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 2 (1849), s. 121; Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo härader 1850, s. 48 (ATA); R. Dybeck, Antiquarisk berättelse för år 1862 (ATA), Runa (fol.) 2 (1874), s. 24; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 113 (ATA; tryckt i VFÅ 3, 1884, s. 32), Fornlemningar i Vestmanland (i: Vitterhetsakademiens Månadsblad 1875), s. 110; Vestmanlands läns kalender 1881, s. 250; E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA).

Äldre avbildningar: Hofberg, teckning i a. a.; Brate, foto 1900 (ATA).

Runstenen står 150 m SÖ om den sydöstligaste gården i Gussjö by, vid norra kanten av landsvägen Gussjö–Smedsbro. Platsen, som av allt att döma är runstens ursprungliga plats, har utmärkts på Geologiska kartbladet »Sala».

Den äldsta kända uppgiften om Vs 23 finns i *Ransakningarna*. Kyrkoherden Matthias Muræus i Fläckebo lämnar »den 26 Martij A:o 1667» följande upplysningar om fornminnen i socknen: »Här j Fleckebo Sochn hafuer jagh effter vår höga öfuerhetz Strenga befallning, med flijht ransakat effter Antiquiteter och Monumenter, dock inga andra finnas här, ähn tvenne Ruunsteenar med Ruunska bookstäfuer på en sijda, hvilka bookstäfuer ähre så förnötte aff watn eller annat, och så mörka att iagh troor ingen skall kunna läsa them.

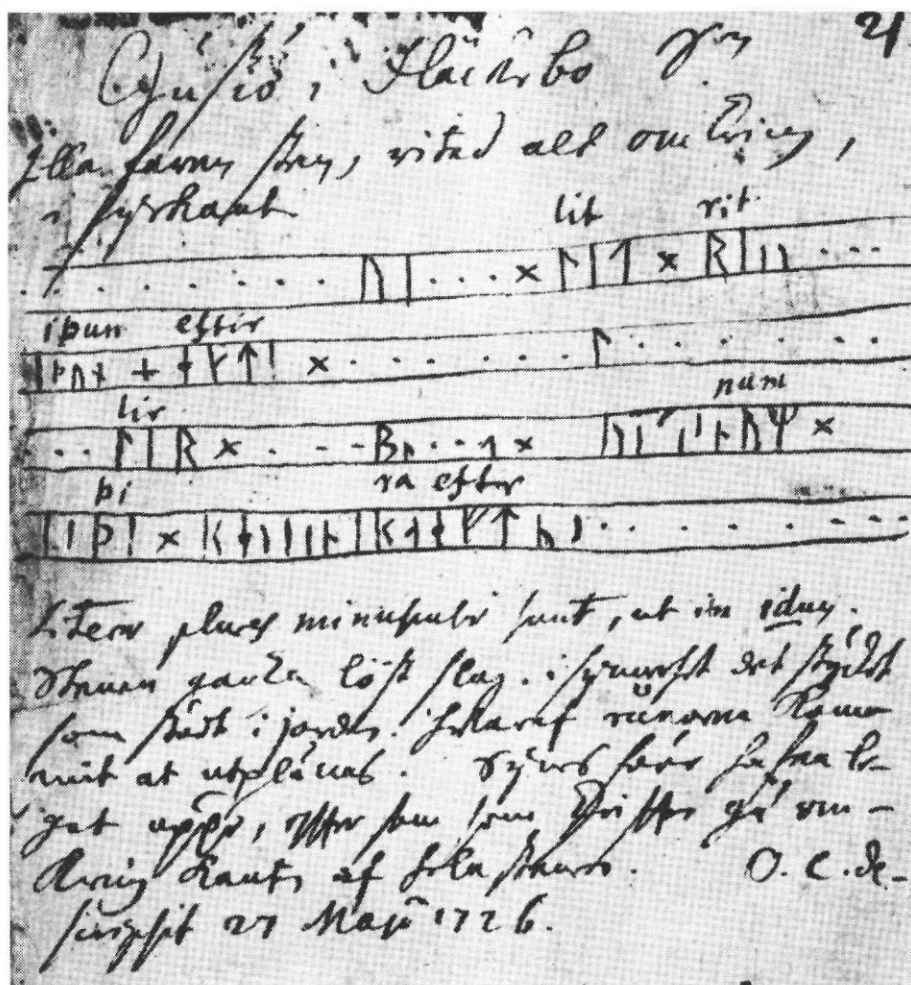

Fig. 37. Vs 23. Gussjö, Fläckebo sn. Efter uppteckning av O. Celsius (F m 60: 2).

I. Denn Ena stäär i Capellanswreten [Vs 24] ... II. Den andra Ruunsteenens stäär i Gudsjö södergiärdet, på een Reen emillan åkrarna som ähn kallas Ruunstensreenen, hans högd ähr $2\frac{1}{2}$ aln, hans bredd en aln, boockstäfuerna ähro så gamla och förnötte så att the med största möda och beswär skola kunna läsas, och ingen j Sochnen weet nagot säia hawad han betecknar.» — Femton år senare ($\frac{11}{5}$ 1682) avger befallningsmannen Hans Spaak sin »berättelsse uppå dhe uthi Westeråhs Lähn Nambngifne och befundne gamla Antiquiteter»; under Fläckebo sn meddelar han bl. a.: »På gudziö giärdet, Står en Runsteen medh Runska bookstäfwer, och Een Fyrkantig stolpe brede wijdh utan bookstäfwer». — Grau omtalar två runstenar »wid Gusjö byn, uti des södra gärde». Tydiligen kallar han den av Spaak nämnda, vid sidan av Vs 23 resta stenen »utan bookstäfwer» för en runsten. — I *Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning 1850* omtalas »en runsten i södra gärdet vid Gusjö». Inskriften kan »numera ej läsas».

Hofberg anger platsen för Vs 23 på följande sätt: »Vid Gusjö by, ett par hundra famnar sydost från den s.k. Pelle-Pers-gården står i norra väggkanten på gärdet ... en runsten.» — Brate (1900): »Runstenen står på gärdet s. om Gusjön och sydost om byn Gusjö mycket bakåtlutande och nedsjunken.»

Genom Riksantikvarieämbetets försorg restes stenen på ny grund år 1959.

Mörkgrå glimmerskiffer. Höjd 1,50 m, största bredd 0,95 m. I ristningsytan finnas sex skålgropar. Ristningsytan flagrar i tunna små skivor.

Runinskrift har funnits i ett band längs stenens kanter. Inskriften är numera genom vittring så gott som fullständigt utplånad; i gynnsammaste belysning kunna endast mycket sparsamma spår av ett 25-tal runor skönjas. Varje försök att med ledning av dessa spår rekonstruera inskriften eller delar därav äro dömda att misslyckas. Redan då Celsius undersökte inskriften (i maj 1726) var den till allra största delen oläslig. Han antecknar a. a. s. 21: »Illa faren sten, ritad alt om kring, i fyrkant ... Literæ plures minusculi sunt, ut in idun. Stenen ganska löst slag. i synnerhet det stycket som stådt i jorden. hwaraf runorna kommit at utplånas. Synes förr hafva legat uppe, effter som skriften går omkring kanten af hela stenen» (se fig. 37).

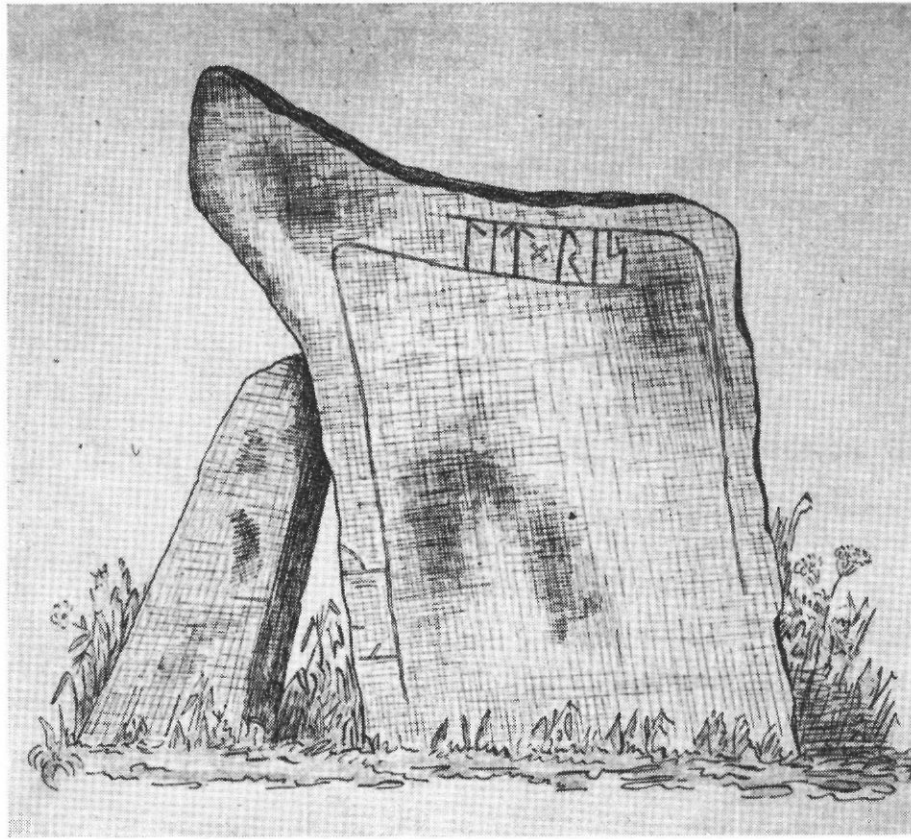

Fig. 38. Vs 23. Gussjö, Fläckebo sn. Efter teckning av H. Hofberg.

Inskrift (enligt Celsius):

... ui ... × lit × ri - ... ipun + efti × ... l ... lir × ... b ... - - - num × - - pi × re - - - niraefta - ...

Hofberg, som undersökte Vs 23 år 1871, tyckte sig kunna läsa sex runor. Han skriver: »Denna runstenshäll, som består af lös glimmerskiffer är på sin främre yta aldeles förvittrad, så att endast några linier af slingan samt orden **lit** × **ris** ... nu äro läsliga.» — Brate (1900): »Ämnet är gråsten, gneis, mycket skiffrig och lätt afflagad ... Runorna äro i allmänhet mycket smala och af ristningen saknas början, upp i vänstra öfre hörnet och slutet darsammastädes samt högra långsidan. Inskriften har uppenbarligen börjat i öfre vänstra hörnet och går därifrån utefter toppsidan och högra långsidan, hvars inskrift nästan fullständigt saknas, samt upp efter vänstra långsidan.» Brates läsning förefaller djärv, även om man räknar med att ristningen år 1900 var bättre bevarad än nu. Han markerar nästan alla runorna som osäkra men gör följande försök till rekonstruktion av inskriften: × - - - × **let** × **rita** ... × **eft** ... + **sum** × **biok** × **i kununklftr**.

I den sista runföljden ser Brate ett ortnamn med »konung- till första led. Något dylikt ortnamn synes icke finnas på närmare håll än i Irsta sn., Siende hd, det nuvarade *Konugla*, som i 1371 års skattelängd ... skrifves in *Konuglom* och ... 1399 *Konunglom*.» Därvid anser Brate, att de båda otydliga runorna **ft** i **kununklftr** »antagligen böra ... läsas **om** i stället [för] **ft**.» Brates rekonstruktionsförsök måste betecknas som misslyckat.

24. Hassmyra, Fläckebo sn. Nu vid Hembygdsgården.

Pl. 22-23.

Litteratur: L 1005 och 1006. Ransakningarna 1667-84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 9, 22 och i Ransakningar efter antikviteter bd 1, h. 1, 1960, s. 120, 131); O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 1, s. 651, 2, s. 24 f.; O. Grau, Beskrifning Öfver Wästmanland (1754), s. 310 (nytrycken 1904, s. 237 och s. 178); E. Tuneld, Geografi öfver Konungariket Sverige, 8. uppl. (1828), s. 181; W. Tham, Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 2 (1849), s. 121; Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo Häradet inom Westerås Län 1850, s. 47 f. (ATA); R. Dybeck, Antiquarisk berättelse

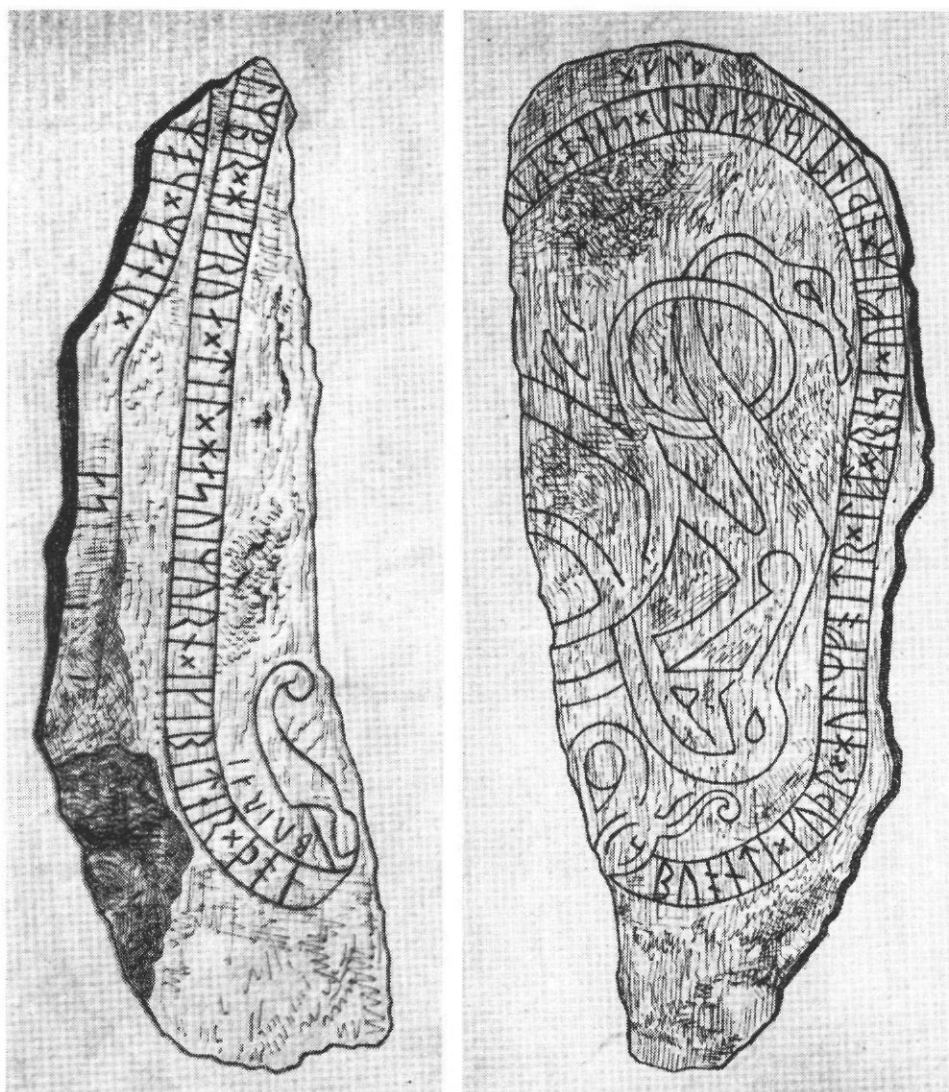

Fig. 39. Vs 24. Hassmyra, Fläckebo sn. Efter teckningar av H. Hofberg.

för år 1859, 1860, 1862 (ATA), Runa (fol.) 2 (1875), s. 24; O. Gumælius, Några ord till upplysning om bladet »Sala» (1868), s. 126; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 2, 1871, s. 112 f. (ATA; tryckt i VFÅ 3, 1884, s. 31), Fornlemningar i Vestmanland (i: Vitterhetsakademiens Månadsblad 1875), s. 110; L. Ersson, Fornminnen inom Västmanland (ATA); Vestmanlands läns kalender 1881, s. 250; E. Brate och S. Bugge, Runverser (ATS 10: 1), s. 224–227 (se f. ö. registret); E. Ihrfors, Westmannia Sacra, s. 482 (ATA); Sala Allehanda den 15/6 1900; E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA), Brev den 29/6 1900 till H. Hildebrand (ATA), Svenska runristare (1925), s. 51; R. Steffen, Isländsk och fornsvensk litteratur i urval (1905), s. 169, Svenska litteraturens historia I (1923), s. 30; H. O. Thorvall, På Fläckebo kyrkvall (i: Julbok för Västerås stift 1919), s. 63 f.; Handlingar 1925 i ATA; H. Rydh, Kvinnan i Nordens forntid (1926), s. 123; S. Kjersén, Östra Västmanland (1927), s. 64; En förnäm runsten (artikel, sign. Rustik, i Vestmanlands läns tidning den 28/4 1928); B. Engström, Västmanlands forntid (i: Landskommunernas tidskrift 1929), s. 227; H. Pipping, Gömda bindrunor (i: SNF 23: 2), s. 15 f.; E. Hjärne, Rod och runor (i: HVSUÅ 1946), s. 85, not 3; C. J. S. Marstrander, Joruns innskrift på Alstadstenen (i: NTfS bd 14, 1947), s. 290; B. Bergman, Uppländsk run- och bildstensristning (1948), s. 117 f.; C. Mangård, Storkommunen (i: Västerfärnebo. En sockenbeskrivning, 1951), s. 415; O. Björnånger, Kolsvabygdens historia (i: Kolsvabygd 1955), s. 70; N. Nygren, Hembygdsgårdar och museer i Västmanlands län (i: VFÅ 40, 1957), s. 97; Västmanland (Allhem, 1957), s. 41, 71; E. Oxenstierna, Die Wikinger (1959), s. 150; S. B. F. Jansson, The Runes of Sweden (1962), s. 115, Runinskrifter i Sverige (1963), s. 129.

Äldre avbildningar: Hofberg, teckningar (i a. a. 1871; återgivna i VFÅ 3); Brate, foto 1900 (ATA; återgivet i Rydh a. a.); E. Liljeroth, foto (i: Västmanland, Allhem, 1957, s. 41).

Runstenen står rest på Fläckebo hembygdsförenings område, omkring 250 m SV om Fläckebo kyrka. Stenen har sin plats vid den gångstig, som leder in på området.

I *Ransakningarna* finnas följande uppgifter om Vs 24, insända av kyrkoherden Matthias Muræus år 1667 (jfr ovan s. 67 f.): Runstenen »ståår i Capellanswreten på högsta backan in emoot siön straxt nedan för kyrkian, ståår ofwan wppå marken ähr 3 alnar hög och 3 quarteer breed, plägar esom oftast falla kull och åter igen vpreesas, hwad then betyder weet ingen, effter här inga gamla böcker eller skrifter ther om finnas

Fig. 40. Vs 24. Hassmyra, Fläckebo sn. Från runstensfesten i juni 1900. Foto O. Thorvall.

i Kyrkian.» I Hans Spaaks »berättelse» av år 1682 nämnes »J Capellans wreten, Een Sönderklufwin Steen medh bookstäfwer». — Celsius, som undersökte Vs 24 den 30 maj 1726, har tydligen ej insett, att de två delarna av stenen, som ju redan på 1600-talet var »Sönderklufwin», hörde tillsammans. Han behandlar de två hälfterna som två defekta runstenar. Den ena »runstenen», dvs. den högra hälften, befinner sig »nedan för Kyrkian wid Siön, i Capellans wreten», den andra »straxt bredwid den föregående» (L 1005: »Capellans vreten, nära kyrkan; L 1006: »straxt derjemte»). — Grau (1754): »Eljest finnas i denna sockn åtskilligstädes Runstenar, nämligen en i Capellans wreten på högsta backen inemot sjön, straxt nedan för Kyrkan, af 3 alnars högd 3 quarters bredd.» I »Rättelser och Tilökningar» skriver Grau (tydligen efter Celsius): »halfwa Runstenen mitt efter är bortslagen och förkommen, äfwen et stycke på ändan borta». — *Försök till Anti-quarisk-Topografisk Beskrifning 1850*: »På högsta backen inemot sjön, i Koministernas vret, finnes en runsten.» Inskriften kan »numera ej läsas».

I sin reseberättelse för år 1860 skriver Dybeck: »I Fläckebo socken undersöktes den märklige runstenen vid Kappellansgården ... Stenen ligger lös på marken och är ituslagen. Han kräfver skyndsam omvårdnad.» — O. Gumælius (1868): En runsten finns »i den s. k. kaplansvreten nere vid sjölandet, S.W. om kyrkan ... till hälften begrafven i jorden».

Hofberg, som i likhet med Celsius (och Liljegren) uppfattade den kluvna runstenen som två olika runstenar, skriver år 1871: »På Prestgårdens egor i den s. k. Kaplans-vreten, vester om kyrkan ligger i slutningen nedemot sjön, ungefär trettio alnar från stranden, en omkullfallen Runsten (Lilj. 1005), som till en del befanns öfverväxt af grästorfvän ... På s. ställe, tio steg nordost om den nu nämnda stenen ligger litet högre upp i backslutningen en annan Runsten (Lilj. 1006).»

I ett brev till riksantikvarien Hans Hildebrand den 29 juni 1900 skriver Erik Brate: »I Fläckebo sn ...

deltog jag d. 11 juni i en fest vid resningen af därvarande runsten, uppkallad efter 'kapellansvreten'. Festen var föranstaltad af Fläckebo husbondeförening, ordf. kyrkoh. Thorvall. Föreningen hade nedlagt icke så liten möda och kostnad på att sammanföra den ansenliga stenens två stycken och hopfoga dem med järn, och det är att hoppas, att minnesmärket nu skall blifva bestående för långliga tider.» Runstensfesten skildras i Sala Allehanda den ¹⁵/₆ 1900: »Sedan kaffe intagits i den rymliga skolsalen vid kyrkan, samlades inemot 200 personer vid stranden af den väna Fläcksjön, där en runsten rests. Denna sten, som, delad i 2:ne stycken, legat å platsen, hade nu försetts med sinkor och stöd af järn, och tedde sig i sitt ursprungliga skick. Själftva inskriften var tydliggjord medelst hvit färg. Blott ett hörn af stenen var borta. Först fotograferades stenen med omgifning af lektor Brate, 'Vintern rasat ut bland våra fjällar' sjöngs och kyrkoherde Thorvall utbragte ett 'lefve' för konung och fosterland, hvilket 'lefve' åtföljdes af kungssången. Kyrkoherde Thorvall höll därpå ett inledningsföredrag, hvarefter framhölls betydelsen af denna fest, som hellre gjorde skäl för namnet 'runstensfesten' än 'Fläckebo husbondeförenings fest', i anledning af att den sten, omkring hvilken man nu samlats, blifvit sammanfogad och rest, sedan han i spridda delar under århundraden legat än här, än där ... Låtom oss minnas, sade talaren, icke blott den, till hvars minne stenen restes, utan ock den, som ristat dessa tecken. Kanske han var den enda på denna trakt, som kunde åstadkomma dessa minnes-tecken, bevarade till en sen eftervärld. Så sjöngs 'Vårt land'. Lektor Brate från Stockholm höll därefter ett synnerligen intressant och med spänd uppmärksamhet åhördt föredrag om runinskrifterna ... Föredraget slutades med Runebergs ord: 'Här striddes våra fäders strid etc.', hvarefter ett 3-faldigt 'hurra' utbragtes och 'Du gamla, du friska' afsjöngs. Följde så direktör Holmbergs lärrika föredrag om 'Kvinnan såsom en uppbyggande och nedbrytande makt' ... Många hem äro nog bättre nu än förr — men många äro också sämre. Denna minnessten bör mana oss att likna denna Holmgöts goda hustru, och jag vet, att hundraden och tusenden göra det. Så skola också våra efterkommande se och höra att ett släkte lefvat, som är värdt att minnas. Då blifva kvinnorna drottningar, och de pelare, som skola bevara vårt samhälle för kommande strider och bära vårt minne till en sen eftervärld likasom Odin Disas i Hassmyra.»

Genom Riksantikvarieämbetets försorg igenkittades sprickor i stenen år 1959.

Grå gnejs med knottrig och vittrad yta. Höjd 2,15 m, största bredd (något nedanför stenens mitt) 1,22 m. Ristningen är delvis grund. Stenen är på längden kluven i två nästan lika stora delar. Upptill till vänster har ett stycke av stenen gått förlorat, varigenom inskriften har skadats.

Inskrift:

buonti × kuþr × hulmkoetr × lit × resa × ufter × opintisu × kunu × seno × kumbr × hifrya × til ×
           5   10   15   20   25   30   35   40   45   50   55   60

hasuimura × iki betr × þon × byi rapr ropbalir × risti × runi × þisa × sikhuntar × uar ... sestR × kuþ
           65   70   75   80   85   90   95   100   105   110   115   120   125

Boandi goðr Holmgautr let ræisa æftiR Oðindisu, kunu sina.

*KumBR hifrya
 til Hasvimyra
 æigi bætri,
 þan byi raðr.
 Rauð-BalliR risti
 runiR þessaR.
 SigmundaR vaR [Oðindis]
 systiR goð.*

»Gode bonden Holmgöt lät resa (stenen) efter Odendis, sin hustru. Det kommer icke till Hassmyra en bättre husfru, som råder för gården. Rödballe ristade dessa runor. Till Sigmund var Odendis en god syster.»

Till läsningen: Inskriften börjar vid ormhuvudet nedtill till höger på stenen. Före 1 **b** finns ej sk. 3 **o** har dubbelsidiga, snett ned åt höger riktade bistavar. Samma form ha fyra av inskriftens fem bevarade **o**-runor; endast 47 **o** har uppåtriktade bistavar. 4 **n** har, i likhet med inskriftens övriga **n**- och **a**-runor, ensidig bistav. Skiljetecknet efter 6 **i** består av ett stort kryss, försett med tydliga ovala slutpunkter. Samma originella form ha nästan alla inskriftens sk. 7 **k** är ej stunget, ej heller 8 **u** och 15 **k**. 17 **e** är tydligt stunget med en oval punkt. 21 **i** är ej stunget. 24 **e** är stunget med en kraftig, rund punkt; likaså 30 **e**. 27 **u** är ej stunget, ej heller 34 **i** och 37 **i**. 45 **e** är tydligt stunget med en rund punkt. 49 **u** genomkorsas av den stora brottsprickan; runan har därför skadats i toppen. 54 **i** är djupt och tydligt. 57 **y** är säkert. I 63 **a** är bistaven något nedåtriktad, utan tvivel för att icke sammanstöta med bistavarna i den föregående runan 62 **h**. I 65 **u** finnas spår av en felristning: från huvudstaven utgå **m**-bistavar. Ristaren har alltså först ristat **hasm**, vilket han sedan ändrar till **hasu**. 66 **i**, som står trångt mellan 65 **u** och 67 **m**, är fullt tydligt. I 68 **u** finns en fördjupning, som av allt att döma är naturlig. 69 **r** står på ett ojämnt ställe; runans övre del har på grund därav fått en något oregelbunden form. Till höger om huvudstaven i 70 **a** finns en djup, naturlig fåra i ytan. 71 **i** är ej stunget, ej heller 72 **k**. Sk saknas efter 73 **i**. 74 **b** har oregelbunden form med bistavarna ansatta långt ifrån varandra. 75 **e** är stunget med en mycket djup punkt. Runföljden 81 **b**–87 **r** står innanför den stora runslingan vid ormens stjärt nedtill till vänster på stenen. 82 **y** är stunget; punkten är ganska grund men alldeles säker. Sk saknas efter 83 **i**. 87 **r** har bistaven i en naturlig spricka i stenen. Runföljden 88 **r**–128 **p** står i ett särskilt runband, som börjar nedtill till vänster, löper längs ristningsytans vänstra kant och slutar upptill på stenen. Yttre ramlinje saknas vid runföljden 88 **r**–120 **r**; där gör ristningsytans kant tjänst som begränsningslinje. Vid 121 **s**–128 **p**, som står i stenens topp, har den övre ramlinjen ristats, medan däremot nedre ramlinje saknas. Före 88 **r** finnas inga spår av sk. I 88 **r** är bistaven blott svagt krökt. Efter 90 **p** finns ej sk. 95 **r** är säkert. Till vänster om huvudstaven i 99 **t** finns en djup, naturlig urgröpfung. 106 **i** är ej stunget; en svag fördjupning ovanför huvudstavens mitt är säkerligen naturlig. I 108 **a** är bistaven svag men fullt säker. 110 **i** är ej stunget. 111 **k** har förlorat bistavens övre del. På båda sidor om 112 **m** finnas naturliga fördjupningar i stenytan. Efter 120 **r** kan möjligen yttersta delen av ett sk spåras. Därefter är ett stycke av stenen bortslaget; avståndet mellan 120 **r** och 121 **s** är 30 cm. På detta sedan länge förlorade stycke har plats funnits för sju runor och två sk. 122 **e** är tydligt stunget. 126 **k** är ej stunget. Sk saknas efter 128 **p**.

Celsius: **buonti** × **kuþr** × **hulmkoatr** × **lit** × **resa** × **ufter** × **opintisu** × **kunu** × **seno** × **k** - . . . **sestr** × **kuþ**. Han anmärker: »Effter gud, war icke något tecken till mehra In skrip. Af denna stenen är ett stort st. borta.» Inskriften på den andra hälften av stenen läser Celsius på följande sätt: . . . -**lmbr** × **hifrya** × **til** × **hasuimurn** × **ikibetr** × **pon** × **byirai** **ropbalir** × **risti** × **runi** + **pisa** × **sihmuntar** . . . — Hofberg: **buonti** × **kuþr** × **hulmfoitr** × **lit** × **resa** × **ufiir** × **opintisu** × **kunu** × **seno** × **ku** - **lmbr** × **hifrua** × **til** × **hasuimurn** × **ikibiter** × **pon buirai** . . . - . . . - . . . **sa** . . . × **unar** × **uor** . . . × **kuþ**. — Brate (1900): »Inskriftens första namn är **hulmkoetr**, runan **e** har prickken hufvudsakligen på högra sidan. I **ufter** har **e** verkligen prick, så ock **e** i **seno**. På båda **a** i **hasumura** är kännestrecket vänstersidigt», riktat snett ned åt höger.

Det första fullständiga tolkningsförslaget lämnar Sophus Bugge i *Runverser* (1887–91), s. 225 f. Bugge skriver: »Jeg forstaar Indskriften, phonetisk omskreven, saaledes: *búandi góðr Holmgotr lét résa øftir Óðindisu kunu sína góða, søstir Guð* . . .

Kumbr hífróa
til Hasumýra
égi betri
þan Óðindis.
Røð-Baler risti
rūni þessa.
Sigmundar var barn,
þý er átti.

»Den gode Bonde Holmgöt lod reise (denne Sten) efter Odendis, sin gode Kone, Gud ...'s Søster. Der

kommer ikke en bedre Husfrue til Hasmyra end Odendis. Baler den røde ristede disse Runer. Hun var Datter af Sigmund, som eiede Byen.»

Bugge framhåller i sin kommentar bl. a. följande: »Naar Holmgöt betegnes som *bóandi góðr*, er det første af disse Ord snarere at forstaa som 'Bonde, Jordegodsbesidder', end som 'Husbonde'. **kup** ... efter **sestr** maa være Begyndelsen af et med *Guð*- sammensat Navn i Genetiv.» — Om **hifrya** skriver Bugge: »Man vil ikke faa rigtigt Udtryk ved at forstaa dette som **hif frúa** og ved at tage **hif** som Adj. = *hæf* ... og **betr** som et Adverbium, der bestemmer dette Adjectiv. Efter Sammenhængen synes **hifrúa** at maatte betegne d.s.s. *húsfrúa* ... — **betr** er efter min Formodning forkortet skrevet for **betri** (**betre**) eller feillæst.»

Brate översätter (i *Svenska runristare*, 1925) inskriften på följande sätt: »Bonde god Holmgöt lät resa efter Odindisa, sin hustru. Kommer husfru till Hasmyra icke bättre, den för boet råder. Röd-Baller ristade dessa runor. Till Sigmund var (hon) syster god.»

Inskriften örjar på vanligt sätt med en prosasats, som upplyser om vem som lät resa stenen, och till vilkens minne den står. Efter denna inledningssats övergår ristaren till versform; hela fortsättningen av inskriften är versifierad och består av en fullständig fornyrdslagstrof, i vilken den döda hustruns eftermäle formas. I denna hyllningsstrof äro också två versrader inskjutna, som lämna uppgift om vem som har ristat runorna. Placeringen av satsen med ristarens namn är, som redan Bugge har framhållit, något övrraskande och ej helt lyckad: »De to Verslinjer, som vedkomme Runeristeren, skille uheldig hvad der vedkommer den Afdöde i to Dele» (*Runverser*, s. 227).

Vs 24 är rest av »den gode bonden» *Holmgautr* till minne av hans hustru *Oðindis*. Båda dessa personnamn ha tydligen varit synnerligen ovanliga. *Holmgautr* förekommer eljest endast en gång i runinskrifternas stora namnförråd, nämligen på U 210: **hulmkut** (ack.). I medeltida källor saknas det helt och hållet. Eljest äro namn på *Holm*- vanliga i vikingatidens svenska namnskick; se E. Wessén, *Nordiska namnstudier* (1927), s. 104 f. Vad namnet *Oðindis* beträffar ger Vs 24 det enda belägget över huvud taget. Namn med *Oðin*- som förled äro mycket sällsynta; se *Nordisk kultur* 7 (1947), s. 258. *Dis(a)* är kortform till de ganska talrika kvinnonamnen, sammansatta med ordet *dis* f. 'mytiskt kvinnoväsen' (t. ex. *Frøydís*, *Hjalmdís*, *Disælfjör*); se *Nordisk kultur* 7, s. 260 f. och M. F. Lundgren, *Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige* (1878), s. 25 f., *Spår af hednisk tro och kult i fornsvenska personnamn* (1880), s. 26 f. Bugge antager, att namnet i nominativ har haft formen *Oðindis*, ej *Oðindisa*, »uagtet Accus. her har Formen *Oðindisu*, thi svag Form af Casus obliqvi ved Siden af stærk Form af Nominativ forekommer oftere ved Navne». I runinskrifterna finns ackusativformen av ett kvinnonamn med efterleden *-dis* belagd två gånger, nämligen *Oydisi*: **at: autisi** (Sö 357), **at · aytisi** (U 808). I båda fallen har alltså namnet *Oydis* ändelsen *-i* i ackusativ, vilket ju är den regelbundna formen. *Oðindisu* (ack.) på Vs 24 möjliggör sålunda antagandet av nominativformen *Oðindisa*, men det förefaller dock sannolikast, att efterleden har haft stark form liksom *Frøydís* och *Oydis* (alltså *Oðindis*; dat. och ack. *Oðindisu*).

På det förlorade stycket av runslingan mellan 120 **r** och 121 **s** har av allt att döma namnet *Oðindis* en gång stått. Det bortslagna stycket har nämligen gett plats för sju runor och två skiljetecken, om man räknar med det på detta parti av ristningen normala avståndet mellan runorna (se ovan »Till läsningen»). Under sådana omständigheter kan knappast något annat ord här komma i fråga än den dödas namn. Satsen bör sålunda kunna suppleras på följande sätt: **sikmuntar** × **uar** × **opintis** × **sestr** × **kup**, *Sigmundar var Oðindis systiR god*.

Odendis' broder hette alltså *Sigmundr*. Detta namn är nu belagt i ytterligare nio svenska runinskrifter: U 777 Alsike k:a (se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1948, s. 168 f.); Södra Lunger, Götlunda sn, Närke (se Jansson i *Från bergslag och bondebygd* 1952, s. 10); Sö 162; L 1082 Byn, Sättna sn, Medelpad; Ög 31; Sm 23 och 59; Dagstorp, Skåne (DR 325). I Danmark har namnet varit sällsynt, medan det västnordiskt är »urgammelt och mycket brukligt, i synnerhet på Island» (Lind, *Norsk-isländska dopnamn*).

Vs 24 är signerad av runmästaren Balle. Han tecknar sig här på ett originellt sätt som **ropbalir**, vilket utan tvivel måste återge ett *Rauð-BalliR*. På en annan västmanländsk runsten kallar han sig **bali hin rauþi**,

Balli hinn rauði; se Vs 15. Eljest namnger han sig alltid som **bali**. På Vs 24 har namnet sålunda stark form, *Ballir*, medan det eljest alltid möter oss i den svaga formen *Balli*. Det förefaller onekligen något egendomligt, att ristaren själv ger sitt namn olika form. Växlande former förekomma emellertid även i några andra namn: *Gylfir*, *Gylfi*; *Gyllir*, *Gylli*; *Vilir*, *Vili*; *Sölvir*, *Sölvi*; *Mimir*, *Mimi*. Helt uteslutet är likväl ej, att formen **balir** kan bero på en tillfällighet: Balle kan här ha gjort sig skyldig till en felristning på grund av att följande ord börjar med *r*. För detta talar, att han ristar **balir**, ej som man skulle vänta **balir**. — Förleden *Rauð-*åsyftar, liksom epitetet (*Balli*) *hinn rauði* (Vs 15), snarast färgen på ristarens skägg eller hår. Från västnordiskt område kunna nämnas många namn av detta slag: *Rauð-Sveinn*, *Rauð-Ulfr*; *Þorsteinn hinn rauði*, *Egill hinn rauði*; *Eiríkr rauði*. U 643 är rest efter en man med namnet *Andvettr rauði*. (Om en viss skillnad i betydelsen mellan namntyperna med och utan artikel se E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3, 1956, s. 40.) Ett mansnamn *Rauðr* förekommer på U 245, 619 och Ög 104, *Rauði* på Ög 23. *Rauð-Ballir* kan jämföras med mansnamnet **blakari** på U 61; detta kan nämligen knappast uppfattas på annat sätt än som *Bla-Kari* och torde ha haft innebörden »den svartlockige».

I inskriften förekommer också ett ortnamn: **hasuimura**. (I denna runföljd finnas spår av felhuggning: ristaren har först ristat **hasm**, vilket han ändrar till **hasum**; därefter har han mellan **u** och **m** inskjutit en **i**-runa. Detta torde visa, att Balle har varit osäker på hur ortnamnet skulle ristas.) Eftersom **hasuimura** föregås av prepositionen *til*, måste ortnamnet stå i genitiv, här i gen. plur. Senare leden i ortnamnet — **mura** — innehåller appellativet 'myr' (fsv. *myr*, isl. *mýrr*, f.; gen. pl. fsv. *myra*).

Med runföljden **hasuimura** åsyftas således den by Hassmyra, på vilkens mark runstenen restes. I en skattelängd för östra Västmanland av år 1371 finner man byns namn två gånger: *Joan in Hasumyrum viij marcas*; *Gonnarus in Hasumurum iij marcas* (se *VFÅ* 3, 1884, s. 75). År 1399 (⁹/₁₀): *hasamyrom* (Västerås; or. i DaRA).¹

Inskriften börjar med orden *Boandi goðr Holmgautr*. Den framförställda appositionen har i denna förbindelse uppenbarligen bestämd betydelse: »Den gode bonden Holmgöt». Högbystenens inskrift (Ög 81) ger exempel på detta ålderdomliga och poetiska uttryckssätt, väl känt från forntida diktning. Runstrofen på den östgötska stenen börjar: *Goðr karl Gulli*, »Den gode bonden Gulle»; inne i strofen förekommer på samma sätt *frøkn drængR Asmundr*, »den tappre kämpe Åsmund». Ur språkhistorisk synpunkt äro dessa artikellösa uttryck med bestämd betydelse av intresse: »Det är möjligt, att man i dylika exempel har att se rester av en gammal uttryckstyp, som ligger före utbildningen av den svaga adjektivböjningen», framhåller E. Wessén i *Svensk språkhistoria* 3 (1956), s. 38; i en not s. s. tillägges: »Även i isl. finnas rester av den äldre konstruktionen adj. i stark form jämte subst. utan artikel; särskilt i diktningen, som ju ofta har bevarat en ålderdomligare syntax än prosaspråket.»

Inledningssatsen gör genom sin stilisering och genom sin välberäknade rytm ett konstnärligt intryck; den anslår en ton, lämpad som inledning till den följande strofen.

Det är uppgifterna i denna strof om den döda hustrun, som har tilldragit sig ett allmännare intresse. »Odindisastenen» har återopats i populära framställningar för att belysa den nordiska kvinnans ställning under forntiden.²

¹ Bugge har i *Runverser* (s. 226) framlagt följande förslag till tolkning av ortnamnet: »Förste Led kommer vistnok af Adj. *hoss*, *graa*, hvoraf Stedsnavnet *Haskollar* (d. e. *høs-kollar*, Graatoppe) i Norge. Navnet betegner altsaa 'de graa Myrer'. *Hasumýra* = *hinna hasu mýra* er en Sammensætning som *Hvitakristr*.»

² »Man har sagt att detta är den äldsta i svensk skrift bevarade hyllningen åt kvinnan i Norden», heter det t. ex. i en artikel i *Vestmanlands läns tidning*. Författaren fortsätter: »Bonde god Holmgöt var tydligen ingen slät karl, utan även han en framstående person. Att så var, därom vittnar den omständigheten, att han lät den tidens mest framstående runomästare, Balle, ... hugga stenen ... Sålunda finna vi i det undangömda och idylliska Fläckebo ett mycket tidigt minnesmärke över en svensk bondekvinnas, som fyllt sin plats i livet så, att vittnesbördet därom ännu minst 900 år efter hennes bortgång formligen lyser över bygden.» — Oxenstierna (a. a., 1959): »Gegenüber Edda und Heldendichtung, welche die tragischen Walküren und Brynhilden allzu hoch preisen, wollen wir lieber der Sprüche gedenken, die gesunde, zärtliche und schätzende Gefühle verraten. Gerade die Kurzform der Runeninschriften mit ihrer lebensnahen Frische lässt uns das zwischenliegende Jahrtausend überbrücken und die Menschen uns zeitlos nahe kommen. Ein klares Urteil schreibt und dichtet ein Bauer(!) westlich Stockholm.»

Oðindis har enligt inskriften varit **hifrya** på Hassmyra. Detta sammansatta ord, som i strofen allittererar med **hasuimura**, är eljest ej belagt. Innebörden är emellertid uppenbarligen 'husfröja', 'husfru'. Båda sammansättningslederna äro väl kända. Förleden *hi-* (germ. **hīwa-* 'familj', 'hushåll') är samma ord som ingår i isl. *híbýli*, *hýbýli* 'hus och hem'; sv. »hybble». Ordet är besläktat med isl. *hiú*, fsv. *hion* n. pl. »äkta makar». En maskulin motsvarighet till *hifrøya* finns i got. *heiwafrauja* 'husbonde'.

I *Kumbr hifrøya ... æigi bætri, þan byi raðr* finner man ett exempel på partikellös relativsats. I denna ställning var relativpartikel obehövlig under äldsta tid; se E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 3 (1956), s. 230 f. Den likaledes av Balle signerade Vs 15 ger också ett exempel på detta ålderdomliga språkbruk: *Stæin hafir rettan, þann standa ma ...*

Inskriftens sista sats, *Sigmundar var [Oðindis] systir goð*, är starkt koncentrerad, men innebörden är fullt klar. Genitiven *Sigmundar* har placerats i satsens början på grund av versens krav. Placeringen var också lämplig därför, att *Sigmundr* icke tidigare hade nämnts i inskriften.

Höjdpunkten i hyllningen till husfröjan på Hassmyra utgöres av satsen *þan byi raðr* 'den som råder för gården'. Satsen leder tanken till den ålderdomliga giftermålsformel, som är bevarad i Upplandslagens och Västmannalagens ärvdabalk, där det heter, att kvinnan skall givas mannen »till heder och till hustru och till att dela hans säng, till lås och nycklar och till laga treding, och till allt det som han äger i lösöre och förvärva kan» ... (*Västmannalagen*, Ärvdabalken 3).

Hassmyra-stenen förtjänar den stora uppmärksamhet, som den sedan länge har tilldragit sig. Inskriften är en av Västmanlands allra viktigaste. Den är signerad av den berömde runmästaren Balle, vilkens huvudsakliga verksamhetsområde har varit västra Uppland. I Västmanland har han namngett sig på ytterligare en runsten, nämligen på Kyringe-stenen (Vs 15). Dessa båda västmanländska representanter för Balles konst framstå som hans ståtligaste verk. Ur ornamental synpunkt äro de karakteristiska för denne mästare, främst genom de fyrfotade rundjurens långt utdragna halsar och genom slingflätningen. Likaså kan det sägas vara typiskt för honom, att han ger inskrifterna versifierad form.

Anmärkningsvärt är, att Balle i Vs 24 och Vs 15 brukar **o**-runan som tecken för (nasalerat) *a*: **buonti** *boandi*, **seno** *sina*, **þon** (2 ggr) *þann*, **riton** *rettan*, **stonta** *standa*, **mo** *ma*. Detta är ju ett ålderdomligt drag. Eljest använder Balle **o**-runan i betydelsen *o*. Utan tvivel tillhöra Hassmyrastenen och Kyringestenen Balles äldsta ristningar; de torde kunna dateras till tiden icke långt efter tiohundralets mitt. Se vidare Vs 15. Balles verksamhet har behandlats av O. v. Friesen i *Upplands runstenar* (1913), s. 59 f., i *Svenskt biografiskt lexikon*, artikeln »Balle» (1920, i *Runorna* (1933), s. 213 f. samt av E. Brate i *Svenska runristare* (1925), s. 51 f.

25. Sätra, Fläckebo sn.

Litteratur: L 1009. O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 2, s. 26; R. Dybeck, *Runa* (fol.) 1874, s. 24.

Avbildning: Celsius, bläckteckning (a. a.).

O. Celsius avbildar i *Svenska runstenar* ett runstensfragment, som då fanns vid »Sätra uthi Fläckebo, mellan landzwägen och åkergårdsgården up mot skogen, i en stenhop kallad stenrössär». Han anmärker: »Ett fragment af en Runsten, hwarpå och runorna afnötte äro» (L 1009: »Sätra»; någon inskrift anföres ej av Liljegren). Dybeck sökte fragmentet förgäves. I *Runa* (1874) skriver han: »Hans [=Liljegrens] 1009, vid Sätra, har icke kunnat återfinnas. Celsius läste derå *hiu ...* (början af ett *namn*).» Vid runinskriftsinventeringen i Västmanland 1947 söktes fragmentet förgäves.

Inskrift (enligt Celsius):

+ **hiu - -**
5

Till läsningen: Av r. 4 återstod endast huvudstaven, av r. 5 endast nedre hälften av en sådan.

På fragmentet har funnits början av en runslinga, med ett uppifrån sett ormhuvud. Av allt att döma utgör inskriften begynnelsen av ett namn.

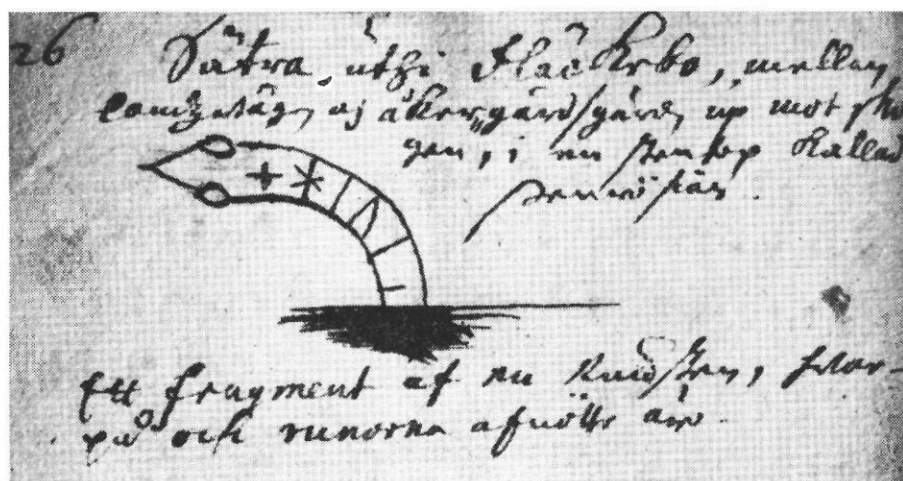

Fig. 41. Vs 25. Sättra, Fläckebo sn. Efter teckning av O. Celsius.

»Stadsjö», Fläckebo sn.

I *Runurkunder* (1833) upptager J. G. Liljegren som nummer 1008 en runsten från »Stadsjö S. gårde». Någon inskrift meddelas icke. Uppgiften går tillbaka på en »Förteckning på ... Antiquiteter» i Peringskiölds *Monumenta* 1: »J Stadsjö Södra gårde på Runstens renen.» Uppgiften i *Monumenta* åsyftar utan tvivel Vs 23 Gussjö.

Vrenninge, Fläckebo sn.

I *Svenska runstenar* (F m 60) 1, s. 651 förtecknar O. Celsius vissa runstenar, som han har erhållit upplysningar om. Bl. a. antecknar han: »Öster Wränninge höres efter». Tydligt har Celsius senare, sedan han har »hört efter», kunnat konstatera, att uppgiften var felaktig; vid anteckningen har han nämligen tillagt orden »är ingen».

Att uppgiften om »runstenen» vid Vrenninge åsyftar en bautasten, framgår klart av O. Graus och senare andras uppgifter om Fläckebo sockens runstenar. I sin *Beskrifning Öfver Wästmanland* (1754) skriver nämligen Grau: »Eljest finnas i denna sockn åtskilligstädes Runstenar, nämligen en i Capellans wreten [Vs 24] ... twänne öster ut derifrån wid Gusjö byn [Vs 23] ... likaså en vid Öster-Wrenninge byn; men denne siste har ingen Runeristning» (a. a. s. 310).

Övertjurbo härad.

Socknar: Kumla, Kila, Sala landsförsamling (ingår sedan 1952 i Sala stad) och Möklinta. — Häradet gränsar i S till Yttertjurbo och Siende härader, i SV till Norrbo hd och i V till Vangsbro hd. I Ö gränsar Övertjurbo till Uppland (Simtuna hd) och i N till Dalarna. Tidigare bildade Övertjurbo tillsammans med Yttertjurbo ett hundare; se ovan s. 40.

Från Övertjurbo hd äro 6 runristningar kända (Vs 26–31).

26. Vallrum, Kumla sn. Nu i Läns museet, Västerås.

Pl. 28.

Litteratur: G. Stephens, Anteckning den 12/7 1878 (bil. t. Västmanlands fornminnesförenings huvudliggare nr 399A), ONRM 3 (1884), s. 229; Protokoll, hållet vid Westmanlands Fornminnesförenings årssammankomst i Westerås den 14/12 1878; E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA), Aftonbladet den 2/4 1904, Sverges runinskrifter (1922), s. 92 (2. uppl. 1928), s. 93; A. Ekholm, Förteckning öfver Vestmanlands Fornminnesförenings Samlingar (i: VFÅ 4, 1900), s. 7; S. Drakenberg, Västmanlands fornminnesförenings samling av föremål, tillhörande forntrö och folksed (i: VFÅ 19, 1931), s. 66 f.; C.-H. Tillhagen, Folklig läkekonst (1958; 2. uppl. 1962), s. 9.

Äldre avbildningar: Brate, foto 1898 (ATA); foto i Drakenberg a. a.; foto i Tillhagen a. a.

En handkvarn med gyllentalsserien i runor ingår i Västmanlands fornminnesförenings samlingar och förvaras på Läns museet i Västerås (inv.nr 399). Enligt inventarieförteckningen är handkvarnen »köpt i Wallerum i Kumla 1872». I huvudliggaren uppges däremot, att handkvarnen är från Sevalle sn; närmare proveniens saknas. Vs 26 har därför hittills alltid gått under namnet Sevalle. Vallrum i Kumla, där kvarnen måhända har hört hemma, ligger nära gränsen mot Sevalle.

George Stephens besökte den 12 juli 1878 Västmanlands Fornminnesförening och undersökte då Vs 26. I Westmanlands Fornminnesförenings protokoll den 14 december 1878 omtalas Stephens' besök, och där lämnas följande upplysningar om den runristade handkvarnen: »Grefve Hamilton upplyste, att i hans sällskap hade under den förflutna sommaren professor Stephens från Köpenhamn besökt föreningens samlingar och dervid särskildt tagit i betraktande den af byggmästar Gefvert¹ skänkta s. k. Hemqvarnen samt förklarad den vara i sitt slag helt och hållet *unique*.»

Handkvarnen är av sandsten. Dess utseende framgår av pl. 28. Diametern är 48 cm. Höjden är omkring 11 cm. Inskriften är ristad runt större delen av skålens överkant, vilken är omkring 7 cm bred. Ristningen är på grund av nötning och vittring delvis otydlig.

Inskrift:

fuporkhnia**st**b - **rm** † fu -
5 10 15 20

Till läsningen: 4 **o** har bistavar endast på huvudstavens vänstra sida. I 8 **n** sitter bistaven högt, likaså i 10 **a**. 12 **t** har förlorat den vänstra bistaven. I 13 **b** är bistaven grund och otydlig. Till höger om runan 14 finns nedtill en flack, naturlig fördjupning. Upptill finnas nu inga säkra spår av bistav. I 15 **r** äro bistavarna grunda. Tecknet 17 »arlaug» är tydligt liksom 18 »tvimaðr». I tecknet 19 äro huvudstaven och högra **p**-bistaven

¹ Byggmästaren A. G. Gefvert, Västerås.

klart skönjbara; tecknet, som tydligen har varit »belgþorn», har förlorat bistaven på huvudstavens vänstra sida. I 20 **f** äro båda bistavarna grunda. 21 **u** är tydligt. I r. 22 är endast huvudstaven säker. — Brate (1898) läser inskriften på samma sätt.

I *The Old-Northern Runic Monuments* 3 (1884) skriver Stephens: »Sept. 1878. — A couple of months ago I saw in Vesterås, in the Museum there (Vestmanland, Sweden), a lately discovered Hand-quern, or small stone mill for grinding corn, probably from the 12th century. Round the flat rim was a damaged inscription. At last I made out that it was the Runic Alphabet &c. — Shortly afterwards Baron Djurklou, the Swedish Antiquary, told me that he had seen a large watermill stone, perhaps from the 13th century, at Ulleröd in Vermland, also bearing the Runic Futhork.¹ These two pieces are another striking proof that the Runes were originally the popular alphabet, not magical, for grinding at the mill was the duty of the unfree or the lowest laborers.»

Stephens tänkte sig, att inskriften hade ristats i handkvarnen för att lära den malande trälen runornas bruk². En riktig uppfattning, att inskriften består av gyllentalsserien, har däremot Brate. I sina Anteckningar 1898 skriver han: »Runorna 1–19 utgöra runkalenderns primstafvar, använda till utmärkande af tiden för de på måncirkelns 19 särskilda år infallande tungelskiften, hvilka hvart nittonde år på samma dygn inträffa ... Det anmärkta större afståndet mellan 7 **h** och 8 [**n**] tjänar måhända att afsöndra runorna 1–7 **fuporkh** som en enhet, och får då sin förklaring af att dessa sju första mynder i runkalendern brukades att utmärka veckans sju särskilda dagar hela året igenom. De upprepades således på runstafven i denna ordning, så ofta som de samma veckodagarne i solårets 365 dagar återkomma ... Runorna 20, 21 **fu** torde vara en antydning om denna upprepning.»

Om gyllentalen se Sam Owen Jansson i *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid* 5 (1960), sp. 615 f.

R. 20–22 torde kunna fattas som början till en serie söndagsrunor, *fuporkh*.

Den äldsta kända gyllentalsserien med runor är den som finns ristad på dopfunten i Bårse kyrka på Själland (DR 224). Funten dateras på konsthistoriska grunder till 1250–75. Dateringen av gyllentalsserien på Vs 26 är därför av stort intresse. Stephens daterade den med berättigad tvekan till »12te århundradet», och Brate ansåg, att ristningen hade tillkommit vid 1300-talets början (*Sveriges runinskrifter*, 1928). Om inskriftens tillkomsttid säger själva gyllentalseraden och söndagsrunorna intet. Vallrumskvarnen är, enligt vad Albert Eskeröd vid Nordiska museet muntligen har meddelat, av allt att döma medeltida.

Uppfattningen att kvarnens kalenderrunor skulle ha haft magisk karaktär, såsom av ett par forskare har förmodats, saknar grund. Åsikten emanerar tydligen ur en förväxling av dessa kalendertalsrunor med den egentliga, språkliga futharken, vilken bevisligen har använts som skyddsmedel. Något sådant har icke med något exempel kunnat styrkas beträffande kalenderrunorna.

E. Brate gissar, att gyllentalsserien på Vs 26 skulle ha ristats av »Bonde frisern», se Vs 14, ovan s. 43. Ingen möjlighet finns att attribuera en ristning av denna typ till någon känd konstnär.

27. Grällsta, Kila sn.

Pl. 19.

Litteratur: B 1086, L 1010. Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 11, 25 och i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 123, 134); J. Peringskiöld, *Monumenta* 4, bl. 199 (64); O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 1, s. 651, 2, s. 27; O. Grau, *Beskrifning Öfver Wästmanland* (1754), s. 561 f. (nytrycken 1904, s. 437 f. och 408 f.); G. Borgman, *Försök till beskrifning öfver Kila socken* (i: *Westmanlands Läns Kongl. Hushållnings Sällskaps Handlingar* 5,

¹ Därmed åsyftas utan tvivel en runristad dopfuntssockel i Övre Ulleruds kyrka. Om denna ristning se S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 182.

² Detta framgår klart av en anteckning, som gjordes i samband med Stephens' besök i fornminnesföreningens samlingar år 1878. Stephens hade förklarat, att den »å qvarnens kanter förekommande runinskriften... vore ett vittnesbörd om förfädrens omtanke om den arbetande slafven, hvilken under sjelfva malningen hade tillfälle att småningom inhämta deras bokstafskonst» (Protokoll... 14/12 1878).

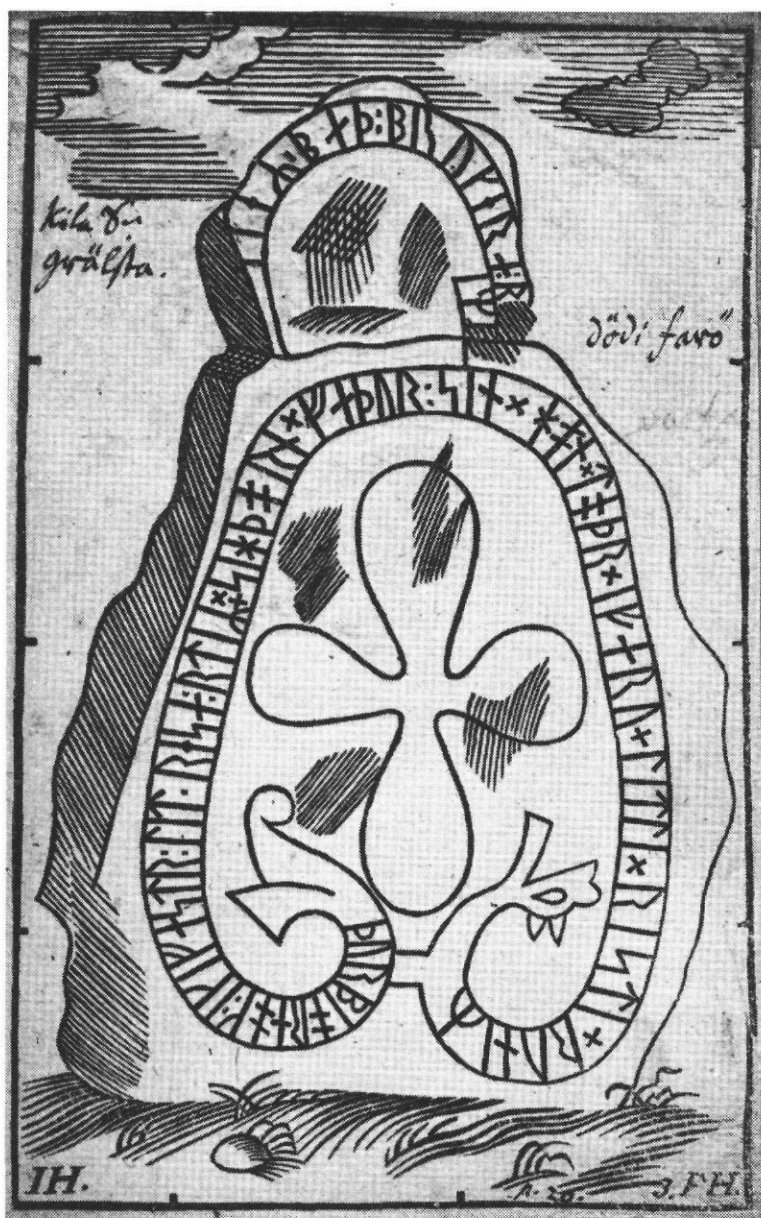

Fig. 42. Vs 27 och 28. Grällsta, Kila sn. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1086).

2 alnar högh och halffannan, widh Pass, bredh, medh runske bokestäffwer öffwerskriffwen På een Sidha, och ther hooss en mindre, en aln lång och en bredh, i lika måtto, På en Sidhe medh runor beskriffwen. These begge steenar finnas På een Åker Som hörer byn Grällestas til, På Södre sidan Strax widh wäghen.» I en »Specification Vppå dee gamble Antiquiteter» i »Salbergs Län» lämnar befallningsmannen Gustaff Jönson (år 1682?) följande uppgifter: »Widh Grällstaby och på dess giärde, finness widh stoora wägen een gammall Runsteen medh et stycke öfwerst på afslaget som lijkwähl behällit är.»

På träsnittet i Peringskiölds *Monumenta* finns bläckanteckningen »Kila Sn Grälsta» (B 1086: »Grälsta»; L 1010: »Grälstad», L 1011, 1012¹: »Grälstad by, på en åker, 2:ne Runstenar»).

Celsius anger (juni 1726) platsen för Vs 27 på följande sätt: »Grällsta i Kijla Sochn på gärdet, ett litet st. från gården». Han anmärker, att Vs 27 är »en wacker och behållen sten, föruthan det at toppen är afstött». — Grau: »Et stycke söder ut ifrån Kyrkan på Grällsta byns giärde, wid bron, der store Landswägen stryker fram, står en Runsten» ... — Beskrivningen till Geologiska kartbladet »Sala» (1868) innehåller följande upp-

1828), s. 34; W. Tham, *Beskrifning öfver Sveriges rike* 1: 2 (1849), s. 104; *Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo härader* 1850, s. 50 (ATA); O. Gumælius, *Några ord till upplysning om bladet »Sala»* (1868), s. 126; H. Hofberg, *Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken* 4, 1873, s. 286 (ATA; tryckt i VFÅ 7, 1912, s. 104 f.); *Vestmanlands läns kalender* 1881, s. 303; E. Brate, *Anteckningar* 1900 (ATA), *Svenska runristare* (1925), s. 127; S. T. Kjellberg, *Vallby* (VFÅ 16, 1926), s. 49; *Vestmanlands Läns Tidning* den 21/9 1929; *Handlingar* år 1952 och 1953 i ATA; *Västmanland* (Allhem, 1957), s. 474; A. Ruprecht, *Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften* (1958), s. 53, 161.

Äldre avbildningar: J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i *Peringskiölds Monumenta*, B 1086 och Grau a. a.); Hofberg, teckning i a. a. (återgiven i VFÅ 7); Brate, foto 1900 (ATA); E. Liljeroth, foto (i *Västmanland*, Allhem, 1957).

Runstenen står 400 m S om avtagsvägen till Sättra brunn, 120 m V om länshuvudvägen Västerås-Sala, 90 m N om bron på den gamla landsvägen, 25 m NÖ om det nu nedlagda Grällsta mejeri, 4 m N om infartsvägen till Grällsta. Runstenen står alltså rest på det ställe, där den gamla Salavägen träffade vägen till Grällsta. Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Sala».

Den äldsta uppgiften om Vs 27 finns i *Ransakningarna*. Kyrkoherden i Kila, Daniel Moræus, skriver den 10 mars 1667: »Effter Konungzligh Placatz innehoud, Nädighe Wilia Så ock alwara befallning, om gamla Monumenters och antiqviteters uthspaning och upteknande; ähr effter nogha ransakning och effterfråghande här i Kijhla Sochn widh Silffwerbärgen i Wässmanland, icke Någhot annat funnit än som en Steen uprest

¹ I Peringskiölds *Monumenta* 1 finns i en förteckning på »Antiquiteter» en uppgift om två runstenar »widh Silfwerbärgen på en åker wid Byn Grällsta». Denna uppgift föranleder Liljegren att i *Runurkunder* (1833) som nummer 1011 och 1012 upptaga ytterligare två runstenar från Grällsta. Uppgiften i förteckningen åsyftar emellertid utan tvivel Vs 27 och 28, varför L 1011 och 1012 böra utgå. Detsamma gäller Liljegrens fjärde sten från Kila sn, L 1013 »Westerby»; se nedan s. 84.

Fig. 43. Vs 27 och 28. Grällsta, Kila sn. Efter teckning av O. Celsius.

gift om Vs 27: »vid landsvägen S. om Grällsta by nära Grällstabäcken, en [runsten], halfstående». Hofberg (1873): »Vid Grällsta på gårdet söder om byn träffas ungefär femtio steg norr om Grällstabäcken på östra sidan om och alldeles invid landsvägen en runsten.» Hofberg meddelar en tradition i trakten om en flyttning av Vs 27 från dess gamla plats: »Stenen ... fördes vid början af 1800-talet af en bonde, Jansson i Grällsta, till hans gård för att användas till trappsten vid boningshuset. Men genast började gårdsfolket oroas af nattliga spökerier', hvilka ökades allt mera, så att våldsverkaren slutligen såg sig tvungen att återföra stenen ut på gårdet, där den fick den plats, den nu har, i ett dike innanför gårdesgården vid landsvägen. Möjligen gick vid denna flyttning den öfra delen förlorad.» Om den säkerligen oriktiga uppfattningen, att Vs 27 har förlorat toppen se Vs 28. Brate (1900): »Runstenen står söder om Grällsta by i diket invid östra sidan af västeråsvägen straxt norr om mejeriet.»

Vs 27, som redan på 1860-talet hade varit »halfstående», föll senare helt omkull. Stenen restes år 1945

på ny grund genom Riksantikvarieämbetets försorg. Den låg då i det östra diket vid landsvägen Västerås-Sala. I samband med resandet flyttades Vs 27 1 m åt Ö.

Grå granit med gulaktigt ytskikt. Höjd 1,75 m, största bredd 1,40 m. Ristningen är utomordentligt djup och tydlig. Linjerna äro jämförelsevis breda, mjukt rundade och jämna. Runinskriften börjar vid rundjurets stjärt.

Inskrift (med det inom [ ] supplerat efter B 1086):

purbiorn ok : ikifastr : lit · resa : ytir^xsihporn × fapur : sin × hon × topr × [i] faru × litli ×

risti × runir
65   70

Dorbiorn ok Ingifastr let(u) ræisa æftir Sigborn, faður sinn. Hann (varð) dauðr i faru. Litli risti runir.
»Torbjörn och Ingefast läto resa efter Sigtorn, sin fader. Han blev död på utfärd. Litle ristade runorna.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar utan sk. 6 o har dubbelsidiga, snett ned åt höger gående bistavar. Samma utseende ha 9 o och 49 o, medan däremot 34 o och 46 o ha åt höger uppåtriktade bistavar. Sk saknas efter 8 n. Efter 9 o finnas två fördjupningar, den övre grundare än den nedre. Möjligen har ristaren här börjat hugga ett sk men insett sitt fel, innan punkterna voro färdighuggna. 12 k är ej stunget. 16 s har egendomlig form: $\swarrow$. Anledningen är, att ristaren först har huggit runans nedersta led i för spetsig vinkel mot mellanleden och därefter ändrat runan till en mera normal form. Jfr Vs 22, s. 66 f. (Det kan anmärkas, att ett dylikt misstag knappast märktes, när ristaren hade målat upp sin ristning.) 20 i är ej stunget. Efter 21 t saknas u-runan. 23 e är tydligt stunget, likaså 26 y. Efter 29 r består sk av två kryss. Runföljden 30–36

sihporn är djup och tydlig. Sk efter 36 n består av ett kryss, efter 41 r av två punkter. 43 i är ej stunget. I fortsättningen bestå alla bevarade sk av ett kryss. 52 i har gått förlorat i en kraftig spricka i stenen; sprickan är 6 cm bred. I skadan har plats funnits för en runa och möjligen också för ett sk (×). I 53 f gå bistavarna ej upp till ramlinjen. 68 u står på ett flagrat ställe; hela runan är dock ännu i behåll. 70 i är tydligt (ej a).

Hadorph och Helgonius: 26 r. — Celsius: Sk efter 71 r. Han anmärker om 16 s: »galit huggit i förstene. Sedan corrigerat»; 52 i: »där i skulle stå war bortfallen en skärfwa framför faru». — Hofberg (1873): Sk (en punkt) efter 8 n; 26 u; 32 n. — Brate (1900): »Inskriften börjar utan skiljetecken. Efter första ordet ... finnes ej heller något skiljetecken men efter o i det följande ok står :.» 16 s: »Från knäet mellan nedre stafven och mellanstrecket ... utgår en fåra snedt nedåt.» Efter 51 r »följer en djup spricka i stenen, som antagligen fått utgöra runan i». I 53 f »har nedre kännestreckets ungefär samma längd som det öfre och intetdera når öfre slinglinien». Brate påpekar, att man väntar ett uarp mellan 47 n och 48 t, »men något sådant [finnes] icke vare sig i eller utom slingan».

Vs 27 är rest av två söner, *Dorbiorn* och *Ingifastr*, till minne av deras fader *Sigborn*. Sönernas namn äro mycket vanliga i våra runinskrifter; däremot har faderns namn tydligen varit sällsynt. Det förekommer eljest

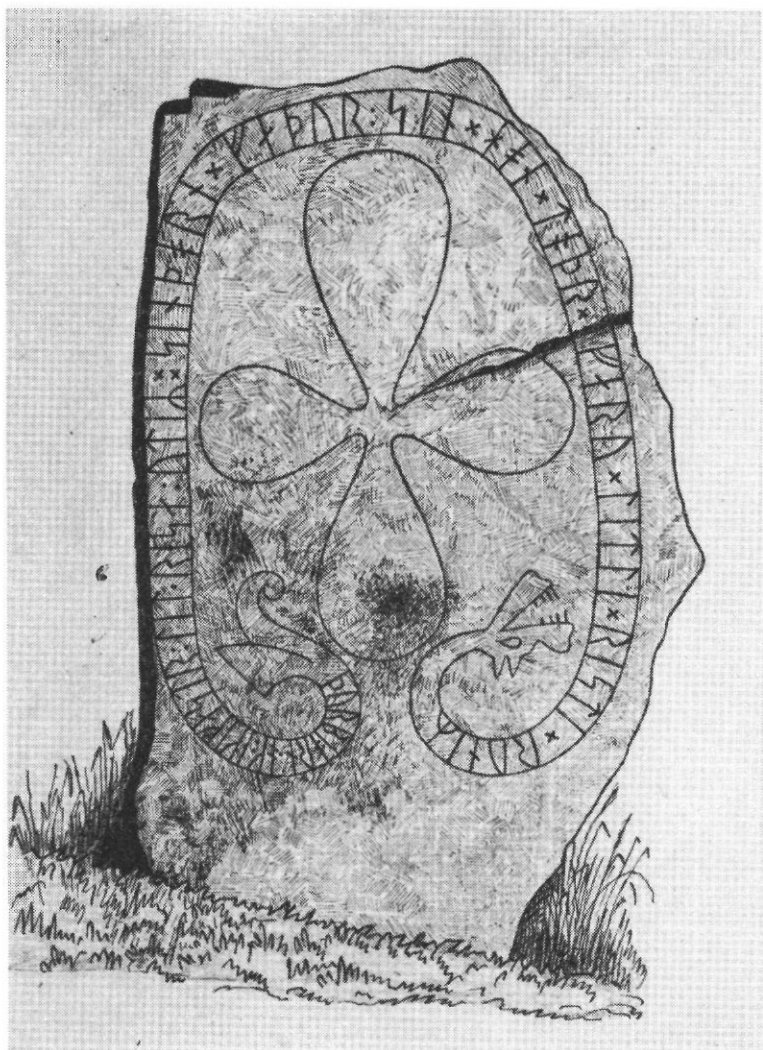

Fig. 44. Vs 27. Grällsta, Kila sn. Efter teckning av H. Hofberg.

säkert styrkt endast på ytterligare en runsten, U 861; där tecknas det **sihikþurn**. Från medeltiden finnas däremot flera säkra (uppländska) belägg på namnet. Ett mansnamn **sihþor**, som är belagt på U 440, torde snarast böra uppfattas som *Sigþorðr*.

Om *Sigþorn* lämnar inskriften den intressanta upplysningen, att »han blev död i utfärd»: **hon × toþr × i faru**. Anmärkningsvärt är, att ristaren har utelämnat verbet i det i inskrifterna vanliga uttrycket: *Hann varð dauðr* ... Ett sådant förkortat uttryckssätt förekommer så vitt känt eljest blott en enda gång, nämligen på Vs 22. Dessa båda västmanländska runstenar äro otvivelaktigt ristade av samme mästare. På Vs 22 lyder det motsvarande partiet av inskriften: **hn : toþr : i : faru**.

Grau tolkar Vs 27 på följande sätt: »Thorbjörn ock Igifastir läto resa denna sten efter sin Fader Sigdorn, som dödde i fara: Littli ristade Runorna.»¹ Tolkningen av **hon × toþr × i faru** är givetvis oriktig. Substantivet *fara* är ett lånord från lågtyskan (*vâre*, 'fruktan', 'fara'); ordet hade säkerligen icke under runsvensk tid inkommit i vårt språk. **faru** är utan tvivel sg. dat. av *far* f. 'färd' (isl. *for* f.), vilket ord äldst böjdes som o-stam (isl. sg. dat. *foru*). Uttrycket har flera paralleller i inskrifter från 1000-talet. På Ingvar-stenen från Gredby (Sö 108) återfinns alldeles samma uttryck, **i : faru**. Denna sörmländska inskrift avslutas med följande ord om den döde: **han : uar i : faru : miþ : ikuar** : *Hann var i faru með Ingvari*. Sammansättningen *utfar* f. 'utfärd', 'utlandsfärd' (isl. *útför* f.) påträffas på en av Sjonhemsstenarna (G 134): **han : s[u]jiku : blakumen : i : utfaru** »Honom sveko valacker på utfärden».

Inskriften meddelar oss sålunda, att *Sigþorn* — i likhet med den på Vs 22 nämnde *Runfastr* — har dött »på utfärd». Någon närmare uppgift om platsen lämnas ej. Vilken karaktär denna »färd» har haft kan naturligtvis ej fastställas. Det är emellertid mycket möjligt, att det kortfattade uttrycket har åsyftat en handelsfärd. Minnesstenarna efter Sigtorn och Runfast ha rests vid 1000-talets mitt eller något senare.

Vs 27 är signerad av ristaren *Litli*. Om denne se Vs 20.

28. Grällsta, Kila sn.

Litteratur: B 1086, L 1010. Ransakningarna 1667-84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 11, 25 samt i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 123, 134); J. Peringskiöld, Monumenta 4, bl. 199; O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 27; O. Grau, Beskrifning Öfwer Wästmanland (1754), s. 561 f. (nytrycken 1904, s. 437 f. och 408 f.); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 110; H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 4, 1873, s. 286 (ATA; tryckt i VFÅ 7, 1912, s. 104 f.); E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA).

Avbildningar: J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta, B 1086 och Grau a. a.); O. Celsius, teckning (i F m 60: 2).

Enligt kyrkoherde D. Moræus fanns år 1667 vid Grällsta två runstenar, en större och en mindre; se ovan s. 80, där uppgifterna ur *Ransakningarna* återges. Den större är Vs 27. Den mindre stenen, som enligt Moræus endast var »en aln lång och en bredh», är sedan länge försvunnen. Av måtten framgår, att stenen endast har varit ett fragment. Uppenbarligen är det samma runstensstycke, som åsyftas i den ransakning, som befallningsmannen Gustaff Jönson insände femton år senare. Där uppfattas det lösa stycket som toppen av Vs 27; runstenen skulle ha »et stycke öfwerst på afslaget som lijkwähl behållit är». Av samma uppfattning ha väl Hadorph och Helgonius varit, eftersom fragmentet på deras avbildning har fått sin plats upptill på den stora stenen; se fig. 42. På grund härav upptager Liljegren de båda stenarna under ett och samma nummer, 1010. Också O. Celsius, som undersökte stenarna i juni 1726, tager för givet, att stenarna höra ihop. Han konstaterar, att Vs 27 är »en wacker och behållen sten, föruthan det at toppen är afstött». Detta avslagna stycke »ligger bredwid stenen»; det »har suttit öfwerst på stenen, men afslagit, och illa farit att runorna icke hänga ihopa hwilka ej eller synes hafwa haft at beställa med sielfwa inscriptionen». Efter Celsius' besök för-

¹ Ännu i *Västmanland* (Allhem, 1957) har denna tolkning influerat. Där omtalas nämligen, att runstenen är rest »som minne över fadern, död 'i fara'».

svann fragmentet och har senare vid flera tillfällen sökts utan framgång. Hofberg anser det möjligt, att fragmentet gick förlorat vid en flyttning av Vs 27 »vid början af 1800-talet», se ovan s. 81.

Det kan ej förhålla sig så, att det nu försvunna runstensfragmentet Vs 28 har utgjort toppen av Vs 27. Av allt att döma har det i stället utgjort ett stycke av en eljest okänd runsten.

Inskrift (enligt B 1086):

... - - er · baþ : bru kera : r ... - ri
                   5   10   15

... *bað bro gærva* ...

»... bjöd göra bro ...»

Till läsningen: Av r. 1 och 2 återstodo endast nedre hälfterna av huvudstaven. Efter 15 r var fragmentet avslaget. Runföljden 16–18 har stått innanför den yttre slingan i en egen ram. Av runan 16 syntes en huvudstav i fragmentets kant. — Celsius: - -ker · baþ ... ra : b ... ri.

Tyvär är endast ett så obetydligt stycke av inskriften känt, att en rekonstruktion är omöjlig. Framför verbformen *bað* har stått ett namn, subjektet i satsen. Av Celsius' läsning att döma kan detta ha varit ett mansnamn på *-gæirr*, t. ex. *Porgæirr*.

Av stort intresse är, att inskriften på fragmentet omtalar ett brobygge. I närheten av den plats, där Vs 27 står rest, och där fragmentet Vs 28 låg ännu på 1700-talet, finns en gammal bro; se ovan s. 80 och 81. Under sådana omständigheter är det högst sannolikt, att det vid Grällsta har funnits en »runstensbro», ett minnesmärke bestående av en bro och två runstenar. Det är också troligt, att den som har hedrats med detta trefaldiga minnesmärke har varit den *Sigborn*, som omtalas på Vs 27. Om »brostenar» i Västmanland se Vs 9 och 10, ovan s. 29.

Västerby, Kila sn.

Liljegren upptager i *Runurkunder* (1833) som nummer 1013 en runsten vid »Westerby» i Kila sn. Uppgiften om denna »runsten» har Liljegren hämtat i Graus *Beskrifning Öfver Wästmanland* (1754), där »en Runsten wid Wästerby» omtalas (a. a. s. 562). Också G. Borgman nämner stenen i *Försök till beskrifning öfver Kila socken* (*Westmanlands Läns Kongl. Hushållnings-Sällskaps Handlingar* 5, 1828), s. 34: »Wid Westerby skall ock finnas en förfallen Runsten.»

Att det i detta fall ej är fråga om en runsten utan om en bautasten, framgår klart av följande ord i *Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Över-Tjurbo härader 1850* (ATA): »Wid Westerby uti en hage nordvest om byn finnes ock en runsten, som saknar runristning.» På flera andra ställen nämns »runstenen vid Västerby», men den skall avföras ur diskussionen.

29. Sala landsförsamlings kyrka.

Pl. 24–25.

Litteratur: B 1083, L 1014. J. Bureus, *Monumenta Sveo-Gothica hactenus exsculpta* (1624) nr 46, 3. uppl. 1664 nr 8 (F a 10: 1 nr 46), F a 6 s. 237, F a 10: 2 bl. 90, F a 5 s. 224 f., F a 1 s. 111; O. Verelius, *Manuductio ad Runographiam scandicam* (1675), s. 37; Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 12, s. 30 samt i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 122, s. 134); J. Peringskiöld, *Monumenta* 4: LXIII; O. Rudbeck, *Atland* 3 (1698) s. 23 (nytrycket, 1947, s. 29); P. Dijkman, *Historiske Anmärkningar* (1723), s. 156 f.; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 1, s. 309, s. 606, hs R 556 (UUB) s. 451; N. R. Brocman, *Anteckning i Bautil* (R 556a) s. 297; O. Grau, *Beskrifning Öfver Wästmanland* (1754), s. 566 (nytrycken 1904, s. 441 och s. 415); *Kyrkoinventarium 1830* (ATA); W. Tham, *Beskrifning öfver Sveriges rike* 1: 2 (1849), s. 105; *Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Över-Tjurbo härader 1850* (ATA); O. Gumælius, *Några ord till upplysning om bladet »Sala»* (1868), s. 126; H. Hofberg, *Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken* 4, 1873, s. 294, 295 (ATA; tryckt i VFÅ 7, 1912, s. 113f.); E. Brate, *Anteckningar 1898* (ATA), *Svenska runristare* (1925), s. 42; A. Jansson, *Beskrivning över Sala landsförsamlings kyrka* (1932), s. 26, *En bok om Sala socken* (1950), s. 281, *Sala sockenkyrka* (1963), s. 34, 35; *Västmanland* (Allhem 1957), s. 41.

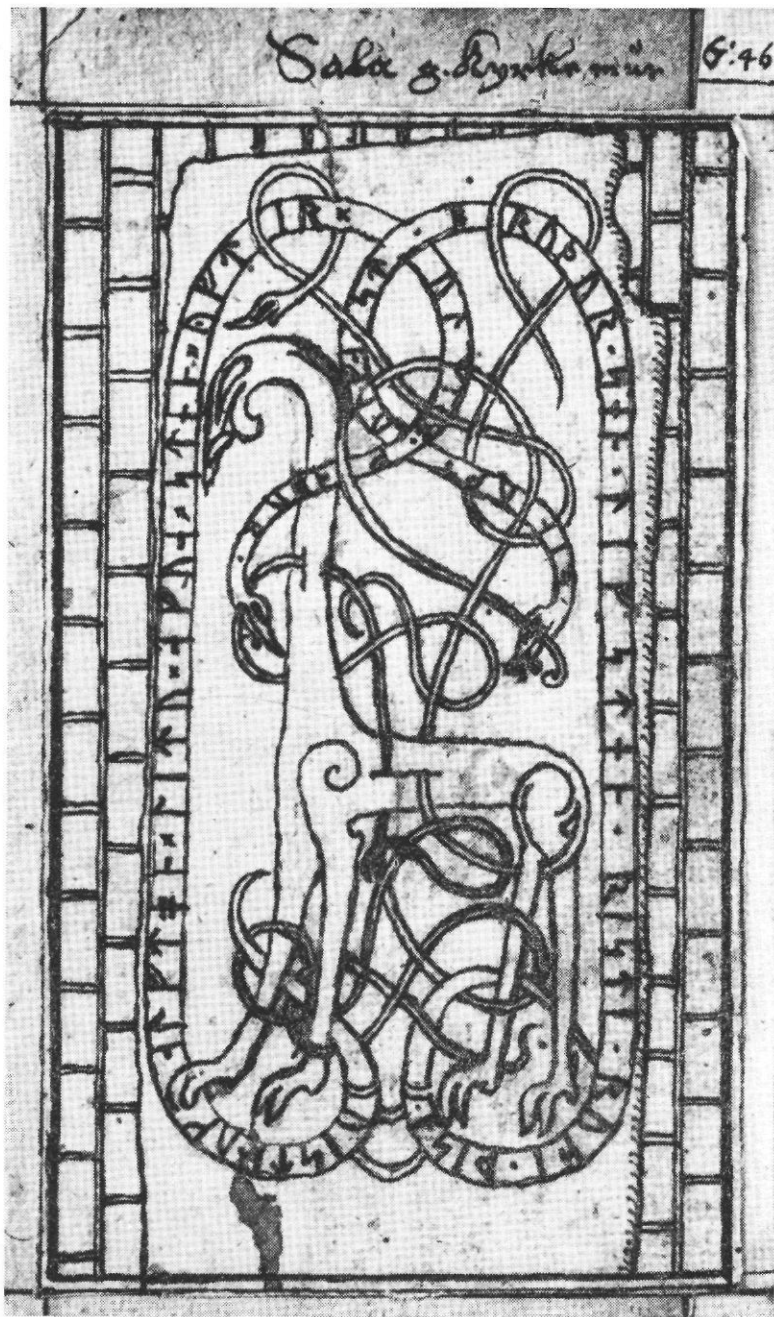

Fig. 45. Vs 29. Sala landsförsamlings kyrka. Efter teckning av J. Bureus.

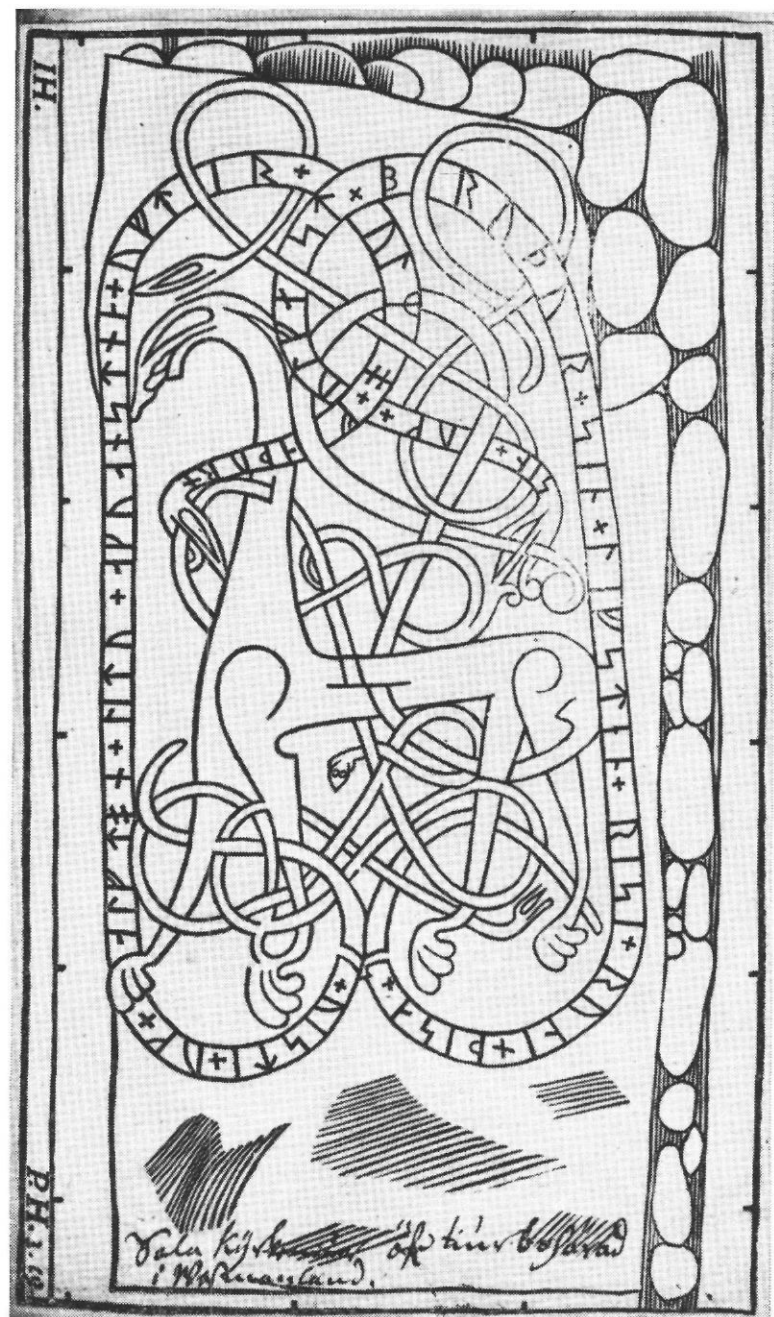

Fig. 46. Vs 29. Sala landsförsamlings kyrka. Efter träsnitt i Peringskiölds Monumenta (B 1083).

Äldre avbildningar: Bureus, teckning (i F a 10: 2), träsnitt (i Monumenta Sveo-Gothica, F a 10: 1, F a 5, återgivet av Verelius i a. a.); J. Hadorph och P. Helgonius, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 1083; återgivet i Grau a. a.); Rudbeck a. a. (2. uppl. av planschbandet, fig. 127); Hofberg, teckning i a. a.; VFÅ 7, s. 114; Brate, foto 1898 (ATA; återgivet i Lindblom a. a.); E. von Holst, foto 1931 (ATA; återgivet i A. Jansson a. a.); E. Liljeroth, foto (i Västmanland, Allhems förlag, 1957).

Den ståtliga runstenen är i liggande ställning inmurad i kyrkans södra vägg, med rotändan vid långhusets sydöstra hörn och med nedre långsidan — alltså stenens vänstra kant — alldeles i markytan. Kyrkan dateras till 1200-talets slut. — Bureus: »Sala g. Kyrkemur» (F a 10: 2), *Monumenta Sveo-Gothica* (F a 10: 1): »J Sala Kyrkiomwr widh Sala Stadh». — I *Ransakningarna* finnas följande utförliga upplysningar om Vs 29, lämnade av kyrkoherden A. N. Moklinus den 16 maj 1667: »Effter tuenne gångorss ransakningh vthi Sala Sochnestuffua om några Antiquiteter och Monumenter ther i Församlingen finnas kunde, giffz thetta suaret ath the aff inthet sådant vetta. Förvthan en runnhell ähr här öster Söder i kyrkemurhörnet vthan til inmurat, med bokstefuer omkringh, och vth hugget ther på ett sallsampt Diuur medh flera hufudh. Huilken hell fordom Pastor i Sala Herr Larss Ao 1607. hafuer låtit vthmåla på en Tafla och then hengt här i kyrkian, och på samma Taffla ståå thessa ord, som formenas vara vthhuggne på hellen. Wisti uk Alfton litu ak wasten ijfter Vlmo

Fig. 47. Vs 29. Sala landsförsamlings kyrka. Efter teckning av H. Hofberg.

Fadur sen uk vlfaster Bruder sen : Liffthen rijsi Runr Dissa. Der nedan före på taflan ståå these ordh Veteres Etiam Sapuerunt.» I befallningsmännens rannsakingar 1682–83 läses: »i kyrckiomuhren finness inmuhtrat på Östrehörnet een Runsteen medh huggne bookstäfwer uppå». — På träsnittet i Peringskiölds *Monumenta* finns följande bläckanteckning: »Sala kyrkemur öfer tiurbo härad i Wesmanland». (B 1083: »Öfver Tiurbo Hundari. Sala Sockn. I Kyrkomuren»; L 1014: »Sala socken. Kyrkomuren.») Dijkman: »Wesmanland. Salbergz Stadz Kyrkemur.» — Celsius (1726): »En ... Runehell ähr här öster södher i Kyrkie murehörnet wtan till inmuratt.» — Grau (1754): Kyrkan »lärer vara ganska gammal, hwilket kan slutas ej allena af hennes oformeliga tjocka gråstens-murar, utan ock deraf, at i det södra hörnet af henne, eller uti muren på södra lång-wäggen är en Runesten inlagd, hwilket skedt på en och samma gång, då Kyrkan blifwit bygd, som man klart kan se: Af detta sednare följer äfwen, at Kyrkan måtte vara en ibland de äldsta Kyrkor, som wid Christendomens början äro bygda, uti hwilka man på många ställen finner Runstenar och Ålderdoms lemningar, antingen til grundwalor eller ock i murarna insatte och lagde, hwilket skedde endast för den orsakens skul, at sådane de otrognes Minnings-märken måtte tillika med sjelfwa Hedendomen blifwa på en gång förstörde.» — *Kyrkoinventarium* 1830: »Utom de grofva Stenarna i Kyrkobyggnaden och de förtärda dörarna, hwilkas tjocka trädplanor tiden så bortfrätt, at Nararna, med hvilka dören varit ihopfogad, äro dels synliga, dels bortfallna, bevittnas Kyrkans Ålder af en stor Runsten, uti Muren på Södra Långväggen inlagd. Runorna äro tecknade i Stenens kant ...» — Hofberg: »I sydöstra hörnet af kyrkomuren sitter inmurad en stor vacker runsten.»

Grå granit med mörkare inslag. Höjd 3,95 m, största bredd (nedtill) 1,50 m. Ristningen är tydlig; i stenens vänstra kant, som ligger alldeles i markytan, äro ristningslinjerna emellertid numera ganska grunda. På några ställen har ristaren låtit slingorna korsa varandra på ett felaktigt sätt.

Inskrift:

+ uisti + yk + alfton + litu + akua + stin + yftir + ulmo + fapur + sen + yk + ulfast + brupur + sen +
           5   10   15   20   25   30   35   40   45   50   55
 lifsten + risi + runi + pisa +
 60 65   70   75

Viseti ok Halvdan letu haggva stein æftir Holma, fadur sinn, ok Holmfast, broður sinn. Lifstæinn risti runi þessa.

»Visäte och Halvdan läto hugga stenen efter Holme, sin fader, och efter Holmfast, sin broder. Livsten ristade dessa runor.»

Till läsningen: Inskriften börjar och slutar med sk, som i denna inskrift genomgående har formen av ett

kors. I **u** är ej stunget, ej heller 2 **i**. I 6 **y** är punkten grund men säker. 7 **k** är ej stunget. I 8 **a** är bistaven placerad vinkelrätt mot huvudstaven (4); liknande form ha inskriftens samtliga **a**-runor. 12 **o** har förlorat övre hälften i en kantskada. 13 **n** har skadats i toppen. Alla **n**-runorna ha ensidiga bistavar, ansatta i det närmaste vinkelrätt mot huvudstaven. 15 **i** är ej stunget, ej heller 19 **k**. 24 **i** står på ett ojämnt ställe; runan är ej stungen. 26 **y** är tydligt. Sk finns efter 39 **r**. Runföljden 40–78 står i den högra slingan. Före 40 **s** saknas sk. 41 **e** är tydligt stunget, likaså 43 **y** och 58 **e**. 61 **i** är ej stunget, ej heller 68 **i** och 76 **i**. 65 **e** är säkert. — Bureus (i F a 10: 2): **uisti + uk alfton × litu × akua × sten × yftir × ulm : h · faþur · sin uk · ulfast · brupur · sen · lifsten · risti · runi · þisa · .** — Hadorph och Helgonius: **+ uisti + uk + alfton + litu + akua n stnq + uftir + ulmo + faþur n sin + uk + ulfast × brupur + sin × lifsten + risi + runi + þisa × .** — Celsius, som undersökte Vs 29 i juni 1726, läser: **+ uisti + uk + alfton + litu + akua + sten + yftir + ulmo + faþur + sen + uk ulfast + brupur + sen + lifsten + risi + runi + þisa + .** — Hofberg: **uisti + uk + alfton + litu + akua stan + uftir + ulmo + faþur + sin + uk + ulfast × brupur + sin + lifsten + risi + runi + þisa + .** — Brate (1898): »Ristningen är tydlig, var delvis oriktigt, delvis ofullständigt ifyllt med hvit färg.» 6 **u**; 24 **a**; 43 **u**; 58 **i**.

Den tidigaste tolkningen av Vs 29 lämnas av Johannes Bureus i *Monumenta Sveo-Gothica*: »Visti & Alfton incidi curarunt lapidem in memoriam Vlm patris sui & Vlfast fratris sui. Lifsten incidit runas.» Verelius' översättning lyder: »Wisti och Alfdan läto hacka Stenen efter sin Fader Vlm, och sin Broder Hulfast. Lifsten ristade thessa Runer.» Och han kommenterar inskriften på följande sätt: »Thenna Stenens ritning är lius och reen. allenast är märkiande att the twenne Runerna N och A, icke dragas heelt öfwer medh streket, uthan allenast till then ena sijdan således † för †, och † för †. hwar af slutet att Stenen icke är utaf the äldste, efter han och hafwer then Runan | stungen sålunda †. † uti ordet ††††† är thet longa eller dubbla A.»

Dijkmans »Anmärkning» till ristningen består av följande åtta punkter: »1. Denna sten är ritader med twänne ormar, uti ritningen et diur, det somliga kalla drake, med en lang halss ok Orma-mund, sampt fyra klöfade fötter, jämte andre artige små ormslingar, så at ritningen prisar mästaren. Ok kan man säja om denna stens, samt fleras, artiga ritning, som Ovidius uti sin metamorphosi, at materiam superabat opus. Arbetet är finare än materien. 2. *Uftir*; Vocalen *u* uti detta ord är stungen med en prick, at det skal heta *y*, eller dubbelt *i*, hwar af man ser, at 3. Denne steen är i Kristendomen opsatt, det ok *Lifstens* namn confirmerar. 4. *Yftir fathur*; Genit. casus, för Præpositio *Yftir*. 5. *Ulm*, så heter ok en stad i Schwabenland. 6. Om ordet *Sen*, det är sin, är på Stenen ritat med E, så är han af senare tidens Stenar, emädan som de älste Runemän inthet haft E vthi sitt Alphabeth, som är en god anledning til wetskap af det rätta forna Swea språket. 7. Denna sten wara oprest i Christenhetens tid, wisar Stena ritarens *Lifstens* namn, som af andra stenar fins lefat uthi Christendoms tid. 8. *Visti* en mans namn, *Vista* härad ligger i Wester-Gothland».

Vs 29 är rest av två bröder till minne av deras fader och broder. Dessa fyra män ha burit namn, som alla äro väl styrkta i svenska runinskrifter från tiohundratalet. **uisti** återger namnet *Viseti*. Detta mansnamn, som förekommer ett 15-tal gånger, har i inskrifterna såväl trestavig som tvåstavig form: **uisiti**, **uiseti**, **uasati**; **uisti**, **uesti** (se härom E. Wessén, *Svensk språkhistoria* 1, 6. uppl., 1962, § 70). Det kan anmärkas, att den kände uppländske runmästaren *Viseti* ristar sitt namn på fyra olika sätt, såväl trestavigt som tvåstavigt. — Om namnet *Halfdan*, här ristat **alfton**, se E. Wessén, *De nordiska folkstammarna i Beowulf* (1927), s. 46. Namnet är hittills belagt ett 40-tal gånger i svenska runristningar. I **alfton** (*Halfdan*) saknas **h** i namnets början. Samma förhållande råder i faderns och den döde broderns namn, **ulmo** och **ulfast**. **ulmo** är utan tvivel ack.-formen av mansnamnet *Holmi*. Detta namn är belagt i ett tiotal runinskrifter (U 91, 133, 141, 156, 335, 357, 447; Sö 331; Vs 29; Sm 73; om två belägg från Närke se S. B. F. Jansson, *Runinskrifterna i Närke* 1952, s. 15, 34 f.). *Holmi* är till typen ett kortnamn till de i Sverige vanliga namnen med *Holm-* som förled. Ett sådant namn har tydligen den döde brodern burit; **ulfast** återger nämligen ack.-formen av det vanliga mansnamnet *Holmfastr*. På alldeles samma sätt har namnet tecknats på U 89: **ulfast** (ack.). Hittills är *Holmfastr* belagt ett 30-tal gånger i svenska runinskrifter. Fadern och den döde (äldste?) brodern ha alltså båda burit *Holm*-namn.

Vs 29 är signerad av den kände runmästaren Livsten. Han har utfört ett drygt tiotal ristningar i väst-

ligaste Uppland, av vilka sex äro signerade (U 760, 767, 1152, 1158, 1161, 1164). Med Vs 29 få vi sålunda sju runstenar, på vilka Livsten har namngivit sig. Alla dessa befinna sig i gränsområdet mellan Uppland och Västmanland.

Livsten signerar sina ristningar på följande sätt: + **lfsten** + **iuk runi** + **psa** + (U 760), + **lifsten** + **risti** + **runi** + (U 767), + **lifsten** + (U 1152), : **lfsten** : **iuk** : **runi** : **psa** : (U 1158), + **lifsten** + **iyk** + **runi** + (U 1164), **lifsten** + **risi** + **runi** + **psa** + (Vs 29). På U 1161 tecknas namnet + **lifspen** . . .

Vs 29 visar många för denne ristare utmärkande drag; det gäller huggningsteknik, ornamentik, runformer och skrivningar. Även om Vs 29 ej hade varit signerad, skulle man därför med full säkerhet ha kunnat attribuera ristningen till denne originelle runmästare.

Vad ornamentiken beträffar domineras ristningsytan av det stora fyrfotadjuret med sin påfallande långa hals och sin utdragna, ringlande svans, som löper framåt, mellan bakbenen och tränger mitt igenom rundjurets bål. Inskriften, som är ristad i två symmetriska draxlingor, börjar i den vänstra drakens stjärt. I *Sveriges konsthistoria* (1944) framhåller A. Lindblom, att Livstens konstnärliga »betydelse ligger i att han bevarar det stora runstensdjuret intakt och gör det till centrum»; Vs 29 är, enligt Lindblom, »en mäktig, osymmetrisk komposition, utförd med klarhet och rytmisk kraft». Ristningen »ger oss runstensdjuret i dess rent svenska skepnad, karakteristisk för» den svenska runstensstilen.

Med avseende på runformerna kunna **a**- och **n**-runorna anföras som särskilt typiska för Livsten; de ha ensidiga, mot huvudstaven vinkelräta bistavar. Livsten utelämnar **h**-runan i början av orden **akua** (*haggva*), **ulmo** (*Holma*), **ulfast** (*Holmfast*). Karakteristiskt är även, att **o**-runan brukas för (nasalerat) **a**: **alfton**, **ulmo**, samt att diftongen **æi** betecknas **i** och **e**: **stin**, **lifsten**. Pron. *sinn* tecknas **sen** och prep. *æftir* **yftir**. Ordet *runar* (f. pl. ack.) ristas av Livsten alltid **runi**. Slutligen kan nämnas, att **yk ok** även eljest påträffas ett par gånger i Livstens inskrifter. — Om denne runmästare, som av allt att döma har varit verksam på 1030–40-talen, se även O. von Friesen, *Upplands runstenar* (1913), s. 38, *Runorna* (1933), s. 211 f., E. Brate, *Svenska runristare* (1925), s. 42 f.

Namnet *Lifstæinn* har tydligen varit ganska sällsynt. I runinskrifterna finnas eljest blott några spridda belägg: U 173, 174, 179, 347, Sö 58, Sm 52. I svenska medeltida källor är namnet säkert styrkt från Uppland och Södermanland. Däremot saknas det helt i det övriga Norden.

30. Forneby, Möklinta sn. Nu på Gammelgården.

Pl. 19.

Litteratur: L 1015. Ransakningarna 1667 och 1682(?) (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 14 och s. 28 samt i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 123 f., s. 137); O. Grau, *Beskrifning Öfver Wästmanland* (1754), s. 575 f. (nytrycken 1904, s. 449 och s. 424 f.); E. Tuneld, *Geografi öfver Konungariket Sverige*, 8. uppl. (1828), s. 243; W. Tham, *Beskrifning öfver Sveriges rike 1: 2* (1849), s. 106; *Försök till Antiquarisk-Topografisk Beskrifning öfver Siende, Norrbo och Öfver-Tjurbo härader 1850* (ATA), s. 53; R. Dybeck, *Antiquarisk berättelse för år 1868* (ATA); H. Hofberg, *Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken 4* (1873), s. 289 f. (ATA; tryckt i VFÅ 7, 1912, s. 109); *Vestmanlands läns kalender 1881*, s. 350; L. Ersson, *Fornminnen inom Wästmanland*, s. 6 (ATA); E. Brate, *Anteckningar 1898* (ATA); S. Drakenberg, *Västmanlands Fornminnesförening 1861–1936* (i: VFÅ 24, 1936) s. 11; R. Sandegren och B. Asklund, *Beskrivning till kartbladet »Möklinta»* (1946), s. 101.

Äldre avbildningar: Hofberg, teckning i a. a. (återgiven i VFÅ 7); Brate, foto 1898 (ATA).

Runstensfragmentet förvaras numera på Möklinta Gammelgård. Till denna plats fördes det år 1955. Vid inventeringen 1947 låg det på Fornbyåsen, 40 m S om mangårdsbyggnaden i Bengtssons gård i Fornby, 13 m VNV om den nuvarande vägen. På denna stenens tidigare plats, som är utmärkt på Geologiska kartbladet »Möklinta», har ett gravfält funnits.

I *Ransakningarna* finnas följande uppgifter, lämnade den 29 maj 1667 av kyrkoherden Petrus Peträus: »Så ähr ther på nu för thenna gången pro hac mea Ecclesia thetta Swarett: Att här i Möklinta finnes inga Sadåna Monumenta heller Runestear icke till thed ringesta. Vthan wedh Forneby. på Aåsen. ther haffwer

fuller i fordom dagar stått een Ruunsteen Menu [= men nu] i Manna Minne och ther vthöffwer, haffwer icke mera waritt qwart aff honom, än som på bredden $1\frac{1}{2}$ qvarter och på högden 2 qvarter. Meera ähr här inthet till finnandes.» I en av befallningsmannen Gustaff Jönsson undertecknad, odaterad »ransakning» heter det: »Widh Fornby byen på åhsen finness et lijtet stycke af een gamall Runsteen medh några bookstafwer på men mehra om samma Steen weeth eller finness ingen underrättellsse, uthan widh samma Steen på åhsen finnes små plattzer medh Steen anlagde och något lijtet förhögde till anseende som skulle i gamla tijderne warit graaffplattzer.» — Grau: »En Runsten finnes wid Forneby byn här i socknen, som dock nu är i trenne delar sönderslagen. [Af denna Runsten i Fornebyn, står et litet stycke, til $\frac{5}{8}$ aln qvadrat wid pass, oprest mitt i byn, wäster om stora landsvägen: Des Runor äro desse, RFAJJ RIRISL: de öfrige twänne delar finnas nu ej igen: Pilar: äro här i åsen fundne i krukor.]»¹

I sin reseberättelse för år 1868 skriver Dybeck: »Den i Graus Beskrifning om Westmanland ... nämnde, sönderslagne runstenen vid Fornby har jag alldrig sett. Icke eller nu hade någon kännedom om honom.» Fem år senare undersökte H. Hofberg runstensfragmentet, som då åter hade kommit i dagen. Hofberg skriver: »På Fornebyåsen, sex steg vester om landsvägen, står snedt emot Erik Gustafssons stugubyggning en liten runsten af rödaktig sandsten 1,2 fot hög och 1,4 fot bred. Den låg tills för åtta år sen i en syllmur; men återfans vid ombyggnad af huset, då han upprestes på åsen. Såsom väl synes utgör den endast en mindre del af en större runhäll, som blifvit sönderslagen.»

Brate påpekar (1898), att Vs 30 efter Hofbergs besök synes »ännu en gång hafva kommit under jord och blifvit uppgräfd, enär för en tre år sedan en tidningsnotis från Fornby omtalade fyndet af en runsten, hvilken blott kunnat vara detta fragment, då ingen hade sig något bekant om någon annan runsten i Fornby. Fragmentet ligger nu på åsen, antagligen på ungefär samma ställe, där det varit rest efter att hafva uttagits ur syllmuren.» I beskrivningen till Geologiska kartbladet »Möklinta» (1944) meddelas slutligen: »Runstensfragment av röd dalasandsten, ligger löst uppe på åsen vid Forneby.»

Röd sandsten. Mått: 65 × 41 × 12 cm. Det stycke, som har bevarats av runstenen, utgör dess nedre vänstra del, innehållande inskriftens början. Ristningen är i stort sett tydlig.

Inskrift:

... - rfastr + raist ...

Porfastr(?) ræist ...

»Torfast(?) reste ...»

Till läsningen: Av runan 1 återstår endast nedre hälften av en huvudstav. 4 **a** har, liksom 9 **a**, ensidig bistav. Sk efter 7 **r** består av ett litet kors. 12 **t** har förlorat högra bistaven. — Brate observerade icke 1898 den skadade första runan; eljest överensstämmer hans läsning med den ovan anförda.

Runföljden 1–7 innehåller ett personnamn. Detta har med all sannolikhet varit det i runinskrifterna vanliga mansnamnet *Porfastr*. Det är emellertid icke helt uteslutet, att där kan ha stått t. ex. *Ar(n)fastr* eller *Gæirfastr*.

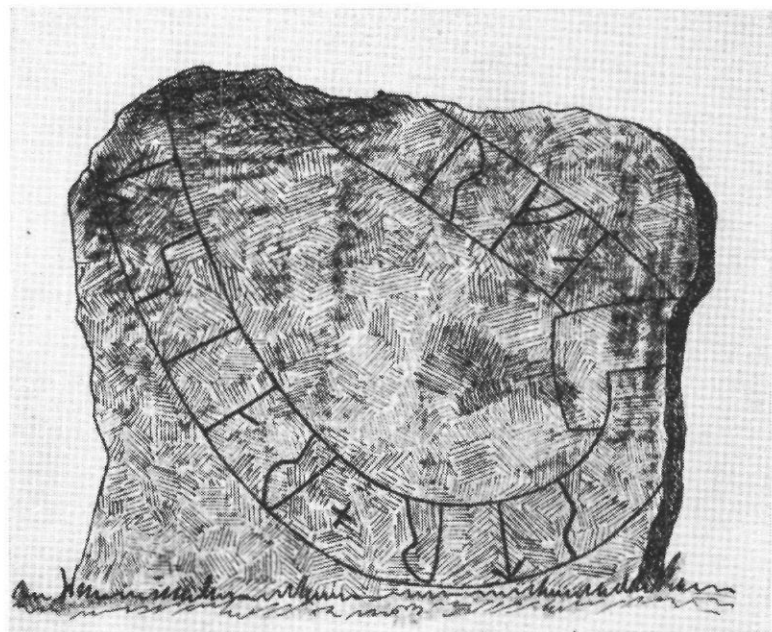

Fig. 48. Vs 30. Forneby, Möklinta sn. Efter teckning av H. Hofberg.

¹ Avsnittet inom [] står att läsa i »Rättelser och Tilökningar».

Åverka, Möklinta sn.

I Åverka finns en järnhäll med vällaren Karl Sols namn gjutet i runor.

31. Österbännbäck, Möklinta sn.

Pl. 26–27.

Litteratur: O. W. Wahlin, Berättelse om en antiqvarisk undersökningsresa i Dalarna år 1867 (ATA); E. Brate, Anteckningar 1898 (ATA); Sala Posten 22/10 1919; S. Kjersén, Östra Västmanland (1927), s. 82; E. Werner, Skrivelse till Riksantikvarien den 14/6 1946 (ATA).

Äldre avbildning: Brate, foto 1898 (ATA).

Det runristade, jordfasta blocket ligger i nordvästra kanten av landsvägen Västerbännbäck–Österbännbäck, 100 m ÖNÖ om torpet »Gränsgården».

Första gången Vs 31 nämnes är såvitt känt i O. W. Wahlins berättelse till Dalarnes Fornminnesförening om en undersökningsresa, som han företog år 1867. Wahlin skriver där, i samband med några ord om byn Leknäs i By socken: »Midt emot samma by å andra sidan elfven, således inom Vestmanland, synes å en jordfast sten en tydlig runslinga. Runorna tycktes vara s. k. Helsingerunor, men kunde ej läsas. Stenen, som ej förr är undersökt (hvarför den här omnämnes), berättas bära inskription deraf, att en öfverste ridit ihjäl sig mot densamma.»

Grå granit. Ristningsytans höjd är 1,25 m, största bredd (nedtill) 1,40 m. Ytan, som vittrar svårt, är knottrig och ojämn. Ristningen är flerstädes otydlig, och inskriften delvis mycket svårläst.

Inskrift:

• hulker • let • kera • bru • eftr frota • sen • aukut • ok • uinut • sun • sen •
           5   10   15   20   25   30   35   40   45

HolmgæiRR(?) let gæra bro æftiR frænda sinn Auðgaut(?) ok uinut, sun sinn.

»Holger(?) lät göra bron efter sin frände Ödgöt(?) och (efter) uinut, sin son.»

Till läsningen: Inskriften börjar nedtill till vänster med ett mycket otydligt sk. Samtliga sk ha formen av en punkt. I **h** har förlorat huvudstaven ovanför bistavarna; huvudstavens nedre del är skadad genom vittring. I **4 k** finnas mellan huvudstav och bistav två fördjupningar, vilka båda göra intryck av att vara naturliga. I **5 e** är pricken grund men säker. **10 k** är ej stunget. **11 e** är tydligt, likaså **17 e**. I **18 f** når ej undre bistaven upp till ramlinjen. **20 r** har förlorat toppen. Efter **20 r** finnas blott osäkra spår av sk. I **21 f** har övre bistaven gått spårlöst förlorad. Runföljden **23–25 ota** har förlorat topparna. **23 o** har dubbelsidiga, snett upp åt högre riktade bistavar; samma form har **34 o**. **27 e** är något osäkert. I **29 a** är bistaven otydlig. Till höger om bistaven i **30 u** finns en naturlig fördjupning. I runan **37** inga säkra spår av bistavar. I **43 n** är bistaven mycket otydlig på grund av vittring. **45 e** är tydligt.

Brate (1898): × **uikeþ • let • kera • bru • eftr • frota • sen : aukut • ok • uenut • sun sen •**. I många fall har Brate varit tveksam om läsningen, vilket med hänsyn till ristningens dåliga tillstånd ej är förvånande. Detta gäller särskilt den första runföljden, **uikeþ**. Runan **37** uppfattar han som **e** eller »möjligen» **a**.

Vs 31 är, som ovan har framhållits, delvis mycket svårläst. Detta beror ej enbart på att ytan har vittrat, utan också på att ristningen har utförts av en oskicklig ristare. Till de mest svårlästa partierna av inskriften höra de tre personnamnen; läsningen av dem måste tyvärr betecknas som osäker. Runföljden **1–6 hulker** kan möjligen återge det i runinskrifter vanliga mansnamnet *HolmgæiRR* (nsv. Holger). **29–33 aukut** återger kanske ett *Auðgaut* (ack.); **36–40 uinut** kan tänkas åsyfta ett mansnamn *Viniut* (ack.); jfr *Guðniutr*. Om mansnamn på *-niutr* se E. Wessén, *Nordiska namnstudier* (1927), s. 108.

Runföljden **21–25 frota** återger otvivelaktigt subst. *frændi* i sg. ack.

Av inskriften framgår, att Vs 31 är en »brosten». Om runmonument av detta slag se Vs 9 och 10. Enligt S. Kjersén skulle spår av runstensbron »vara att anträffa helt nära platsen»; några säkra rester av den i inskriften nämnda väganläggningen har jag emellertid ej kunnat finna.

Vs 31 är den enda västmanländska (äkta) runinskrift, som har ristats i ett jordfast block.

Gamla Norbergs bergslag.

Socknar: Norberg, Västervåla och Karbenning.

Vretarna, Västervåla sn.

På Vretarna 1: 2, »Oppgården», förvaras en handkvarn med en sentida runinskrift. Handkvarnen ingår i folkskollärare Karl Sigfrid Sandstedts samling av föremål av olika slag. Täljsten. Inskrift: ᚠᚱᚲᚱ • ᚸᚱᚲᚱᚱᚲᚲ • ᚲᚱ • 1817 »Erik Brickman år 1817.»

Vangsbro härad.

Socken: Västerfärnebo. Häradet och socknen gränsa i S till Snevringe och Norrbo härad, i V till Norbergs bergslag, i N till Dalarna och i Ö till Övertjurbo hd. — Från området äro endast två runstensfragment kända.

32. Prästgården, Västerfärnebo sn. Nu på Gammelgården.

Pl. 28.

Litteratur: Vestmanlands läns tidning den 14/8 1935, 23/5 1936; Ruth Rosenius-Högman, Runstensfyndet i Väster Färnebo (i: Vestmanlands läns tidning den 19/5 1936), Brev den 15/1 1962 till S. B. F. Jansson (ATA); G. Olson, Rapport (ang. lagningen) den 12/3 1937 (ATA); I. Irholm, Rapport den 16/11 1949 (ATA); E. Floderus, Västerfärnebo under forntiden (i: Västerfärnebo. En sockenbeskrivning, 1951), s. 64; N. Nygren, Hembygdsgårdar och museer i Västmanlands län (i: VFÅ 40, 1957), s. 119.

Äldre avbildning: C. Claesson, foto 1936 (ATA; återgivet i Floderus a. a.).

Den fragmentariskt bevarade runstenen påträffades våren 1936 under röjningsarbeten i den då rivna arrendatorsbostaden i Västerfärnebo prästgård. Stenen står nu uppställd på socknens gammelgård.

I en artikel i *Vestmanlands läns tidning* den 14/8 1935 finnas följande uppgifter om den utdömda arrendatorsbostaden och om den förestående rivningen: »Ifrågavarande bostadshus är gammalt, säkerligen i sina äldsta delar från 1700-talet om ej äldre. Det kallades förr vanligen 'Karbenning'. Namnet har sitt ursprung i det förhållandet, att huset skulle byggas och underhållas av Karbenning församling, då den var annex till Väster Färnebo. Då Karbenning fick egen präst redan på 1600-talet ... förstår man, att namnets traditioner och husets historia gå långt tillbaka i tiden. Måhända gömmer dock dess grund lämningar från en ännu äldre tid. Ur fullt pålitlig källa stammar nämligen en uppgift om, att man på 1890-talet skulle uppmärksammat delar av en runsten [Vs 33] med några för vikingatiden karakteristiska ristningar bland grundstenarna ... Då uppgifter om runstenar inom Väster Färnebo socken äro synnerligen sparsamma, och ingen av dem, som veterligen funnits, blivit bevarad, vore det av värde om platsen noggrant undersöktes. Man kan hoppas, att flera delar av den nämnda runstenen skola återfinnas i husgrunden ... Det hus, varom här är fråga, har ... ursprungligen varit flygel till prostgårdens forna huvudbyggnad, som sedan närmare hundra år tillbaka är helt och hållet jämnad med marken.» Runstensstycket påträffades i maj 1936 i undergrundens fyllning. Irholm (1949): »Runstenen hittades vid rivning av gamla arrendatorsbyggnaden 1936, slogs sönder av stenarbetarna innan inskriften blev upptäckt, lagades sedan och uppställdes vid Gammelgården, c:a 200 m. från fyndplatsen.»

Rödgrå granit. Höjd 75 cm, största bredd 72 cm, tjocklek omkring 20 cm. Det bevarade stycket utgör en del av runstenens övre parti. Ristningsytan flagrar. På oskadade delar äro ristningslinjerna djupa och tydliga, mjukt rundade; huggningstekniken ger vid handen, att ristaren har varit en skicklig och van runmästare. Nedanför det enkla korset står ett vackert ristat rundjur.

Inskrift:

... - - × **si** - - **on** × **sik** × **auk** × - ... - **no** × **auk** × **faþu** - ...
5   10   15   20   25

... at sialfan sik ok ... þenna ok faður ...

»... efter sig själv och ... denna ... och fader ...»

Till läsningen: Av runan 1 återstår huvudstaven, av runan 2 endast ett kort stycke av huvudstavens övre del. Sk före 3 **s** är skadat av samma flagring, som har fördärvat runan 2. Omedelbart till höger om 4 **i** finns en naturlig fördjupning i ristningsytan. Av runan 5 återstår endast huvudstaven. Runan 6 har förlorat övre delen av huvudstaven och hela övre bistaven; den undre bistaven är skadad genom flagring. Runan har utan tvivel varit **f**. 7 **o** har, liksom 18 **o**, dubbelsidiga, snett upp åt höger riktade bistavar. 8 **n** har i likhet med 17 **n** ensidig bistav. 10 **i** är ej stunget. 11 **k** har förlorat toppen; av bistaven återstår ännu, alldeles i den sköra kanten, ett mycket kort stycke. 12 **a** har, liksom 19 **a** och 23 **a**, ensidig bistav. 13 **u** är säkert, trots att runans övre del har förlorats. Av bistaven i 14 **k** återstår endast ett mycket kort spår alldeles i fragmentets kant; det bevarade stycket av huvudstaven är djupt och tydligt. Sk efter 14 **k** har förlorat övre delen. Av runan 15 återstår endast huvudstavens nedre hälft; inga spår av bistavar. Därefter är ristningsytan bortslagen; inskriften fortsätter efter avbrottet i stenens högra kant med runan 16. Av denna är endast ett stycke av huvudstavens nedre del bevarad. 17 **n** har förlorat huvudstavens övre tredjedel. I 20 **u** utgår bistaven ett stycke nedom huvudstavens topp. 21 **k** har skadats upptill. 22 **f** har förlorat huvudstavens topp och den övre bistaven. 23 **a** har förlorat huvudstavens övre tredjedel; 24 **p** har förlorat övre hälften, likaså 25 **u**. Av runan 26 återstår blott nedre delen av en huvudstav.

Det är beklagligt, att runstenen är så fragmentariskt bevarad. Ursprungligen har den synbarligen varit ett vackert minnesmärke. E. Floderus framhåller, att »inskriften är mycket svårläst och ännu inte tydd». Hans uppfattning (a. a.), att »ristaren har varit en klåpare», kan ej vara riktig. Han tillägger: »Ett par lika tarvliga runstenar, den ena i Kila [Vs 27], den andra i Haraker [Vs 22], med samma korsform som på Västerfärnebostenen kan vara gjorda av samma ristare.» De »tarvliga» runstenar, som Floderus åsyftar, äro båda ristade av den västmanländske runmästaren *Litli*. Han var en originell och tekniskt skicklig ristare; se vidare Vs 20, Vs 22 och Vs 27. Av huggningsteknik, runformer och ornamentik att döma är Västerfärnebofragmentet (Vs 32) ett verk av *Litli*. Runföljden **si[lf]on sialfan** kan också anföras i detta sammanhang. I den av *Litli* signerade inskriften Vs 27 finner man nämligen ett motsvarande bruk av **o**-runan: **hon hann**.

Vs 32 har tydligen rests av en man till minne av honom själv, medan han ännu var i livet. Ännu en sådan sten är känd från Västmanland, nämligen Råbysten i Tortuna sn (Vs 17). I Uppland äro dylika stenar ganska vanliga; de mest kända äro Jarlabankestenarna. Det sista ordet på det bevarade stycket, *faður* (ack.), gör det sannolikt, att Vs 32 tillika har varit ett minnesmärke efter resarens fader.

Det försvunna runstensfragmentet Vs 33 har möjligen utgjort ytterligare ett stycke av Vs 32.

33. Prästgården, Västerfärnebo sn.

Litteratur: E. Brate, Anteckningar 1900 (ATA); Ruth Rosenius-Högman i Vestmanlands läns tidning den 19/5 1936; E. Floderus, Västerfärnebo under forntiden (i: Västerfärnebo. En sockenbeskrivning, 1951), s. 64.

Avbildning: Brate, foto 1900 (ATA).

Detta runstensfragment, som enligt E. Brate påträffades år 1880 »vid planering i trädgården» vid Västerfärnebo prästgård, är sedan länge försvunnet. Det har vid flera tillfällen förgäves sökts.

I *Vestmanlands läns tidning* den 19/5 1936 lämnas följande upplysningar om fyndet: »För cirka 45 år sedan hittade några unga studerande, söner till prosten G. A. Westholm, V. Färnebo, invid stensockeln till arrendatorsbyggnaden en trekantig stenskarva med några runor ... Då familjen Westholm för ungefär 30 år sedan avflyttade från orten, lämnades stenskarvan till dåvarande prostgårdsarrendatorn med tillsägelse att bevara den. Denne man är nu död, och stenskarvan, som ställdes in i ett redskapsskjul, har under årens lopp spårlost försvunnit.»

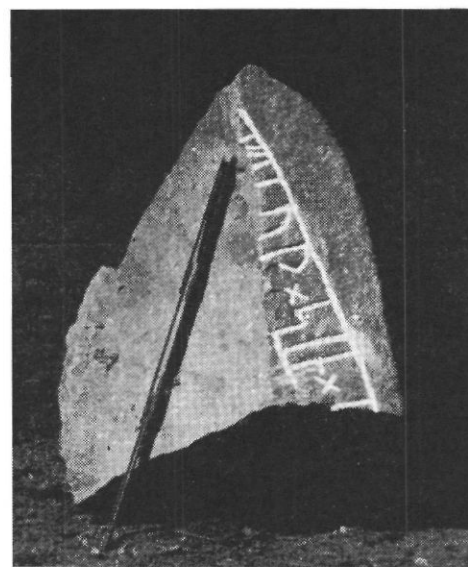

Fig. 49. Vs 33. Prästgården, Västerfärnebo sn. Foto E. Brate 1900.

Enligt Brates anteckning år 1900 är fragmentet »af 50 cm. längd, 15 cm bredt i storändan, i lilländan vid ristningens slut 10 cm ... Slingans bredd är 9 cm.» Stenarten »är rödaktig gråsten».

Inskrift (enligt Brate):

... f - - ur × sin × - ...
5

... *faður sinn* ...

»... sin fader ...»

Till läsningen: På grund av en avflaging inne på ristningsytan var runföljden 1-5 skadad vid Brates undersökning. Av 1 **f** återstod övre delen; av runorna 2 och 3 funnos endast huvudstavarnas toppar i behåll. 4 **u** och 5 **r** hade förlorat sina nedre delar. 8 **n** ensidig bistav. Av runan 9 återstod alldeles i fragmentets kant en halv huvudstav.

Det förefaller troligt, att det försvunna fragmentet har ristats av samme mästare som Vs 32, alltså av *Litli*. Det är t. o. m. möjligt, att de båda fragmenten utgöra delar av samma runsten. Mot antagandet talar emellertid, att ordet *faður* (ack.) förekommer på bägge fragmenten. Klarhet kan endast vinnas, om Vs 33 åter kommer i dagen.

S. Gerdsbo, Västerfärnebo sn.

I *Vestmanlands läns tidning* den 19/5 1936 skriver Ruth Rosenius-Högman: »En tillförlitlig sagesman berättar, att han från sina pojkar minnes en runsten på S. Gerdsbo mark, mot vilken han och hans kamrater i ungdomligt oförstånd roade sig med att kasta till måls, varvid den vittrade och tydligen också av någon lös bergart bestående stenen smulades sönder på ytan. Denna sten är nu borta.»

Eftersom någon runsten vid S. Gerdsbo eljest ingenstädes nämnes, torde man kunna utgå ifrån, att uppgiften beror på ett minnesfel hos sagesmannen.

ORDFÖRTECKNING

- ā* prep. 'på, i': **a** 9.
alfa n. 'alfa (första bokst. i grek. alfabetet)': **alfa** 14.
allr adj. 'all': pl. ack. m. **ala** 13.
and f. 'ande, själ': sg. dat. **ont** 9.
at prep. (med ack.) 'efter, till minne av': **at** 13, 15, 21.
austr adv. 'österut': **austr** 1, **os-r** 19.
ave lat. interj. 'var hälsad': **auē** 8.
biðia vb 'bedja': pres. 3 pl. **brkia** 4 (?), pret. 3 sg. **baþ** 28, 3 pl. **baþu** 3.
bōandi, bōndi m. 'bonde; make, äkta man; husbonde': sg. nom. **buonti** 24.
brō f. 'bro': sg. ack. **bru** 28, 31, **buru** 9.
brōðir m. 'broder': sg. ack. **brupur** 13, 15, 22, 29,
býr m. 'by, gård': sg. dat. **byi** 24.
bætri adj. komp. 'bättre': sg. nom. f. **betr** 24.
daudr adj. 'död': sg. nom. m. **typr** 9, **toþr** 22, 27.
drængr m. '(ung) man': sg. ack. **trek** 18, 19, pl. gen. **trka** 22 (?), ack. **tereka** 3.
døya vb 'dö': pret. 3 sg. **tu** 5.
faðir m. 'fader': sg. ack. **faþur** 15, 20, 27, 29, **faþu-32, f--ur** 33.
far f. 'färd': sg. dat. **faru** 22, 27.
fara vb 'fara': pret. part. sg. nom. m. **farin** 5, 18, 19.
fríss m. 'fris (folkslag)': sg. ack. **fris** 14.
frændi m. 'frände': sg. ack. **frota** 31.
gōðr adj. 'god': sg. nom. m. **kuþr** 24, f. **kuþ** 24, ack. m. **kuþan** 18, 19, **-þan** 4, pl. ack. m. **kuþa** 3.
Guð m. 'Gud': nom. **kuþ** 4 (?), 5, 9, 18, **guþ** 14, **k-þ** 19, ack. **kuþ** 3.
gær(v)a vb 'göra': inf. **kera** 9, 28, 31, **kira** 15.
hafa vb 'hava': pres. 3 sg. **hafir** 15.
haggva vb 'hugga': inf. **akua** 29, pret. 3 sg. **iuk** 5, **hik** 13.
hann pron. 'han': nom. **han** 9, **hon** 27, **hn** 22, gen. **hans** 9, 18, **h...ns** 19, **hanis** 15.
hjalpa vb 'hjälpa': inf. **ealba** 3, **il** × | 4(?), pres. konj. 3 sg. **helbi** 5, **ialbi** 9, **hiolbi** 18, 19.
hīfrøya f. 'husfru': sg. nom. **hifrya** 24.
hinn best. art.: sg. nom. m. **hi-** 15.
ī prep. 'i': **i** 1, 5, 22, 27.
ī(r) pron. 'I': pl. ack. **īþær** 14.
koma vb 'komma': pres. 3 sg. **kumbr** 24.
kona f. 'hustru; kvinna': sg. ack. **kunu** 24, **gonu** 17.
lāta vb 'låta': pret. 3 sg. **lit** 5, 9, 15, 16, 19, 23, 24, 27, **let** 3, 17, 31, **liet** 18, 3 pl. **litu** 20, 29.
með prep. 'med': **mip** 19.
munu vb 'skola': pres. 3 sg. **mo** 15.
mæla vb 'måla, säga': pret. 3 sg. **melti** 3.
mærki n. 'märke, minnesmärke': sg. ack. **merki** 15, 17.
mæstær m. 'mästare, mästare': sg. ack. **mæstær** 14.
nū adv. 'nu': **nu** 4 (?).
ok konj. 'och': **auk** 1, 3, 9, 11, 18, 19, 32, **a-3, uk** 15, **ok** 17, 20, 27, 31 **yk**, 29 (2 ggr).
rāða vb 'råda över, sörja för': pres. 3 sg. **raþr** 24.
rauðr adj. 'röd': best. form sg. nom. m. **rauþi** 15.
rētta vb 'uppressa': pret. 3 sg. **riti** 15, pret. part. sg. ack. m. **riton** 15.
rīsta vb 'rista': pret. 3 sg. **risti** 20, 24, 27, **hristi** 16, **risi** 29.
rūn f. 'runa': pl. ack. **runar** 13, **runir** 20, 27, **runi** 24, 29, **-u** | 5.
ræisa vb 'resa, uppressa': inf. **resa** 3, 5, 16, 17, 18, 20, 24, 27, pret. 3 sg. **raisti** 13, **raist** | 30.
sāl, sēl f. 'själ': sg. dat. **salu** 3, 18, 19, **selu** 9, **se** | 5.
sār pron. 'den': sg. nom. f. **þon** 24, ack. m. **þon** 15, ack. n. **þt** 3, pl. gen. **þera** 3.
sāsi pron. 'denne': sg. ack. m. **þinsa** 18, 19, **þina** 21, **þin** 3, **-no** 32, pl. ack. m. **þasi** 1, 13, ack. f. **þisa** 24, 29, ack. n. **þisa** 15.
sialfr pron. 'själv': sg. ack. m. **selfan** 17, **si--on** 32.
signa vb 'välsigna': pres. konj. 3 sg. **signe** 14.
sik pron. 'sig': ack. **sik** 17, 32.
sinn pron. 'sin': sg. ack. m. **sin** 9, 13, 22, 27, 33, **sia** 1, **sen** 18, 19, 29 (2 ggr), 31 (2 ggr), **isrn** 4, **san** 15, ack. f. **slna** 17, **seno** 24.
stafkr m. 'stav': sg. ack. **stff** 1.
standa vb 'stå': inf. **stonta** 15.
stiupr m. 'styvson': sg. ack. **stob** 19.
stæinn m. 'sten': sg. ack. **stain** 19, **sthin** 18, **stin** 29, **sten** 15, 16, 20, **istaen** 15, **sen** 3, **s** | 5, | **n** 21, pl. ack. **staina** 13, **sena** 1.
sunr m. 'son': sg. ack. **sun** 1, 9, 13, 18, 31, **isun** 4.
systir f. 'syster': sg. nom. **sestr** 24, ack. **ksistur** 15.
sætia vb 'sätta': pret. 3 sg. **seti** 1.
tīl prep. 'till': **tīl** 5, 18, 24.
þat pron. 'det' se *sār*.
vera vb 'vara': pret. 3 sg. **uas** 5, 18, 19, **uar** 24.
verða vb 'varda, bliva': pret. 3 sg. **uarþ** 9.
æftir prep. 'efter, till minne av': **iftir** 17, 18, **eftir** 17, 19, **eftr** 9, **eftr** 31, **yftir** 15, 29, **yf** | 16, **uftir** 1, **ufter** 24, **ytir** 3, 20, 27, **ytr** 22.
æigi adv. 'icke': **iki** 24.
ændas vb 'ända sitt liv, dö': pret. part. sg. nom. m. **etaþr** 1.

EGENNAMN

- Anundr*: gen. **anutar** 13.
Audgautr: ack. **aukut** 31 (?).
Balli: nom. **bali** 15 (3 ggr).
Bō: ack. **bo** 14.
Chorezm (ort S om Aralsjön): dat. **karusm** 1 (?) jfr *Gardar*.
Diuri: nom. **tiori** 20.
Folkviðr: nom. **fulkuipr** 13.
Gardar pl., Gårdarrike: dat. **karusm** 1 (?).
Gisl: nom. **kisl** 9.
Guðlaug: ack. **kuplug · u** 15.
Guðlæifr: nom. **kuplefr** 1.
Gunn(v)aldr: nom. **khunaltr** 18, 19.
Gæirfastr: ack. **kerfast** 18.
Halfdan: nom. **alfton** 29.
Hasvimyrar f. pl., Hassmyra, Fläckebo sn: gen. **hasuimura** 24.
Hedinn: ack. **hipin** 13.
hoburi (nom.) 11.
Holmfastr: ack. **ulfast** 29.
Holmgautr: nom. **hulmkoetr** 24.
Holmgæirrr: nom. **hulker** 31 (?).
Holmi: ack. **ulmo** 29.
Holmstæinn: nom. **holmsten** 17.
Hægulfr: nom. **higulfr** 15.
Ingibiorn: nom. **ingibiorn** 12.
Ingifastr: nom. **ikifastr** 27, ack. -----st 3 (?).
Ingirūn: nom. **ikirun** 3.
Ingivaldr: ack. | **iualt** 3.
Ingvarr: dat. **ikuari** 19.
- Iō(h)an*: nom. **iuon** 20.
Knūtr: nom. **knutr** 15, ack. **knut** 15.
kra-hni- (nom.) 5.
kufri (nom.) 11.
Līfstæinn: nom. **lifsten** 29.
Litli: nom. **litli** 20, 27.
Maria: vok. **m** 8.
Öðindīs: ack. **opintisu** 24.
Ormæ: ack. **horm** 19.
Rauð-Balli(æ): nom. **ropbalir** 24.
Rūnfastr: ack. **runfast** 22.
Röðinger: ack. (?) **rupinger** 14.
Siggi: nom. **sigi** 5.
Sigmundr: gen. **sikmuntar** 24.
Sigþorn: ack. **siþorn** 27.
Slagvi: ack. **slakua** 1.
Spiallbudi: gen. **sbelbupa** 5.
Stæinbiorn: ack. **stainbiu-n** 21.
Tiðfrīð(r): ack. **tifrit** 17.
Þorbiorn: nom. **þurbiorn** 27.
Þorfastr: nom. | **-rfastr** 30 (?).
uinut (ack.) 31.
Vibiorn: ack. **uibiorn** 20.
Vís(e)ti: nom. **uisti** 29.
Vræiðr: nom. **uraiþr** 13.
Ær(i)nbjorn: nom. **ernbarua** 16 (?).
Ængland, England: gen. **eklans** 18, **ekla-s** 5, dat. **eklati** 9.
Øysl: ack. **osl** 9.